

Eskelhem kyrka

Karaktärisering 2020



Svenska kyrkan 
VISBY STIFT

 **Gotlands
Museum**

Dnr: 2019-17

Dnr Visby stift: SS 2019-0047

Handläggare: Eva Selin, Jakob Lindblad. Arkeologi: Johan Norderäng, Per Widerström.

Fotograf: Jakob Lindblad (JL), Eva Selin (ES). Övriga fotografier anger fotograf vid bilden.

Spridningstillstånd för flygbilder, Lantmäteriet nr LM2023/012394.

© Gotlands Museum

Strandgatan 14

621 56 Visby

© Visby stift

Norra Kyrkogatan 3

621 55 Visby

Innehåll

Inledning.....	4
Bakgrund.....	4
Syfte	4
Metod	4
Visby stifts kyrkor	5
Omgivningar	7
Eskelhem socken.....	7
Kyrkomiljön	7
Kyrkogården.....	7
Kyrkogårdens huvuddrag	7
Historik.....	9
Nulägesbeskrivning	12
Kyrkobyggnaden.....	24
Kyrkans huvuddrag.....	26
Byggnadshistorik	28
Nulägesbeskrivning	35
Restaureringar	87
De senaste restaureringarna.....	87
Arkeologi	92
Arkeologiska undersökningar	93
Övrigt	93
Värdering.....	93
Allmänt.....	93
Bruksvärden	95
Kyrkobyggnaden.....	96
Kyrkans inventarier	97
Kyrkogården	97
Händelselista Eskelhem kyrka	98
Lagskydd.....	102
Källor och litteratur.....	104
Otryckta källor.....	104
Tryckta källor.....	104
Kartor	105

Inledning

Bakgrund

Projektet *Karaktärisering av kyrkomiljöer* utförs av Gotlands Museum på uppdrag av Visby stift. Det bekostas delvis med kyrkoantikvarisk ersättning och påbörjades under år 2014 med en förstudie. Projektet har indelats i etapper och sista etappen beräknas vara klar vid utgången av år 2024.

Syfte

Syftet med projektet är att beskriva kyrkobyggnad, kyrkogård, kyrkotomt, inredning och inventarier samt deras kulturhistoriska värden på ett sätt som väcker, tillgodoser eller ökar församlingars och allmänhetens intresse.

Målsättningen är att rapporterna ska kunna användas i förvaltningen av de kulturhistoriska värdena, i handlägningsprocessen för kyrkoantikvarisk ersättning samt vid tillståndsprövning mot Kulturmiljölagen. Ett uppdaterat och fördjupat kunskapsunderlag om kyrkomiljöerna ger förutsättningar för hänsynstagande till kulturvärden, exempelvis vid långsiktig planering kring kyrkomiljöerna och under förvaltningen av dem men även i samband med förändring av kyrkorna. Arbetet omfattar de kyrkomiljöer som har det högre lagskyddet enligt Kulturmiljölagen, det vill säga omfattas av tillståndsprövning enligt kap. 4, § 3-4.

Metod

Beskrivning av kyrkomiljöerna har tagit en utgångspunkt i de vård- och underhållsplaner som togs fram av arkitekt Jan Utas 2003-2011. En stor vikt har sedan lagts vid projektets egna fältstudier på plats. Denna egensyn har haft som målsättning att notera helhetskaraktären i kyrkomiljöerna, samt att notera spår av förändringar som har gjorts och att observera kulturhistoriska avtryck från olika tider. En viktig del av fältarbetet har varit att kunna relatera de uppgifter som finns dokumenterade om kyrkorna. Beskrivningarna bygger vidare på analyser och datasamlingar kring kyrkorna i tillgänglig litteratur samt i viss mån på egna arkivstudier. Arkiven avser främst Gotlands Museums arkiv samt Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA), i den utsträckning som varit möjlig.

I beskrivningarna har en betoning legat på att lägga fram ett bildmaterial. Bilderna avser att likt en modell åskådliggöra kyrkomiljön ur ett rumsligt perspektiv där vissa specifika detaljer lyfts fram. Bildtexter leder vanligen in betraktaren i vad bilden förmedlar. Huvuddelen av illustrationerna utgörs av projektets egna foton från fältarbetet. Dessa kompletteras vad gäller inredning och inventarier av bilder ur Inventarieinventeringen från 1997-2010. Visby stift har tillhandahållit nytagna bilder ur luftperspektiv, tagna med drönare, samt bildsamlingar från arbetet med vård- och underhållsplanerna. Uppmätningar har hämtats ur verket Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Äldre illustrationer kommer främst från ATA (via bilddatabasen Kulturmiljöbild) samt Gotlands Museum, dels från bildarkivet (via Collective Access), dels i några fall från ännu ej arkiverade bilder från byggnadsvårdsverksamhet ca 2000-2020. Äldre teckningar kommer från Uppsala universitetsbibliotek (via Alvin) eller andra samlingar. En särskild sammanställning har också gjorts av arkeologiska utgrävningar och fynd i kyrkor och på kyrkogårdar. Materialet bygger främst på Riksantikvarieämbetets fornminnesregister samt rapporter i Gotlands Museums arkiv.

Vid värderingen av kyrkomiljöerna har hänsyn tagits till Svenska kyrkans modell för identifiering av kulturvärden. De gotländska kyrkorna förenas av drag som samtidigt i hög grad särskiljer dem

från många av landets övriga kyrkor med motsvarande roll som sockenkyrka. Vid såväl analysen som värderingen har en strävan varit att lyfta fram kyrkomiljöerna utifrån frågor som inte bara är relevanta ur ett gotländskt sammanhang utan även i förhållande till kyrkomiljöer i landet i stort. Frågeställningarna har främst rört sig kring ett för historiska kyrkomiljöer etablerat antikvariskt förhållningssätt med inriktning mot konst- och kulturhistoriska och byggnadsarkeologiska perspektiv och mot upplevelsevärden med arkitektoniska, konstnärliga och historiska inriktningar. Hänsyn till teologiska, kyrkohistoriska, personhistoriska och socialhistoriska perspektiv på kyrkorummet finns med i bakgrunden.

En strävan har varit att finna bra arbetsmetoder för att lyfta fram bruks- och upplevelsevärden på ett tydligare sätt än i tidigare tillämpade modeller från andra stift. Det har skett genom att frågeformulär placerats ut i vissa av kyrkorna där besökare kunnat svara på hur de upplever och använder kyrkomiljön. Intervjuer har även gjorts med företrädare för pastorat och församling.

Visby stifts kyrkor

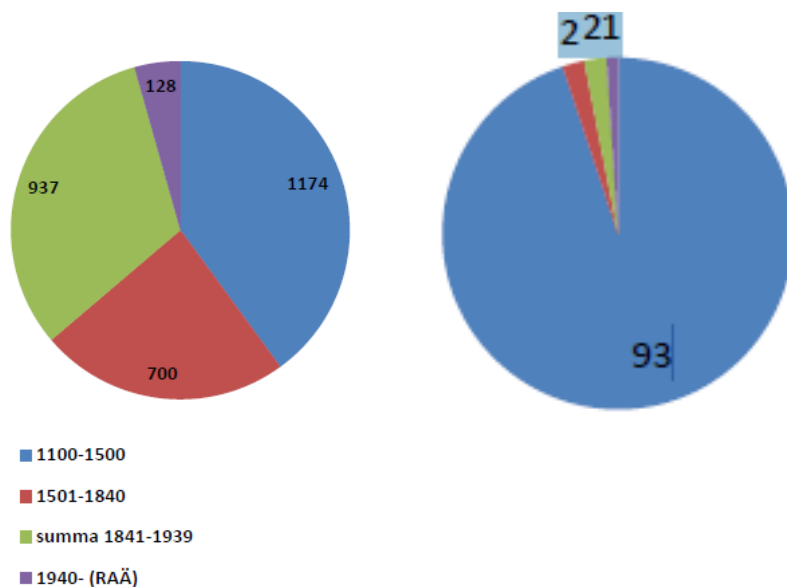
Inom Visby stift finns, förutom domkyrkan, 91 medeltida sockenkyrkor som är i bruk och tillhör Svenska kyrkan. Därtill finns ett par mindre och yngre kyrkobyggnader, såsom Hallshuk och Gnisvärd kapell, byggda som fiskarkapell, den som metodistkapell byggda Hamnkyrkan i Klinte och den moderna Visborgskyrkan, byggd som distriktskyrka i Visbys yttre stadsdelar.

Alla Visby stifts medeltida kyrkobyggnader är uppförda och ombyggda under en kort och intensiv byggnadsperiod som varade från 1100-talet fram till omkring 1350. Detta möjliggjordes av den omfattande handel Gotland haft under flera hundra år i Östersjöregionen. Efter 1350 skedde en kraftig nedgång i den gotländska ekonomin vilket ledde till att kyrkobyggnandet helt avstannade på landsbygden och i Visby under 1400-talet. En ekonomisk nedgångsperiod och reformationstidens reduktion av kyrkans tillgångar under 1500-talet gjorde att flera kyrkor i Visby och tre sockenkyrkor på landsbygden och några kapell övergavs, i dag ruiner, flitigt använda för friluftsgudstjänster.

Efter en viss ekonomisk återhämtning under 1600-talet gjordes insatser för kyrkobyggnandet. Tak och tornhuvar sågs över, inredningen förnyades och några fiskelägen försågs med kapell. 1800-talet, som på fastlandet innebar att små medeltida kyrkor revs och ersattes av större, begränsades på Gotland till några ombyggnader samt att många kyrkor fick sakristia och större fönster. Under 1800-talets slut och början av 1900-talet drog en ny våg av kyrkobyggnande över ön för frikyrkliga församlingar eller inomkyrkliga föreningar, antingen byggda som små missionshus i trä och med vissa kyrkliga drag, merparten sålda och ombyggda till andra ändamål, eller också som stora murade kyrkor inne i Visby. Det kom att dröja fram till omkring 1960 innan några nya kyrkor byggdes i Svenska kyrkans regi på Gotland. På 1980-talet och senare tillkom kyrkor för andra samfund, som den första katolska kyrkan efter medeltiden och nya frikyrkor.

De gotländska medeltida kyrkorna har som helhet förändrats ytterst lite sedan medeltiden. I huvudsak är det interiören som förändrats. Under 1600-talet tillkom predikstolar, fast bänkinredning som ännu ofta är bevarad, altarpuppstatser i sandsten eller trä, allt i senrenässans eller barockstil. Under 1700-talet insattes nummertavlor och inte sällan en vägg för att avbalka kyrkans västra del till sädesmagasin. Väggarnas kalkmålningar kunde ersättas av ett nytt måleri anpassat till tidens anda. 1700-talets slut och 1800-talet innebar ofta läktarbyggen, orglar och att hela rummet kalkades vitt samt att nya fönster togs upp för att släppa in mer ljus enligt nyklassicismens ideal. 1900-talet har präglats av restaureringar, som innebar en förnyelse med inriktning på äldre konst och att pedagogiskt visa kyrkorummet ur dess olika sidor. Medeltida

kalkmålningar frilades liksom 1700-talsinredningens rika färgsättning, dolda av senare övermålning. Medeltida skulptur lyftes ned från vinden och ställdes åter upp i kyrkorummet. Läktare och magasin väggar har rivits. Vår tid har inneburit att ytor och material konserverats men också att med olika medel skapa naturliga platser för förvaring som följd av vidgade krav på kyrkorummet och dess användning.



Figuren till vänster beskriver byggnadsperioden för kyrkor i riket, figuren till höger visar Visby stift. Blått avser bevarade medeltida kyrkor.

Omgivningar

Eskelhem socken

Eskelhem kyrka ingår i Eskelhem pastorat. Den är belägen på västra Gotland, ca 24 km från Visby. Socknen är en utpräglad jordbruksbygd. År 2019 var invånarantalet 783.



Kyrkomiljön

Kyrkogården ligger mitt i Eskelhem socken, numera omgiven av relativt sentida bebyggelse. Där det lilla samhället idag ligger var förr huvudsakligen ängsmarker, varav rester finns ännu kvar. Kyrkogården begränsas av vägar i väster och norr. I öster ligger prästgården, omgiven av park och trädgård. Närmast i söder finns ett öppet, lägre liggande område som används till parkering. Hela miljön runt kyrkogården är lummig med trädgårdar och höga träd.

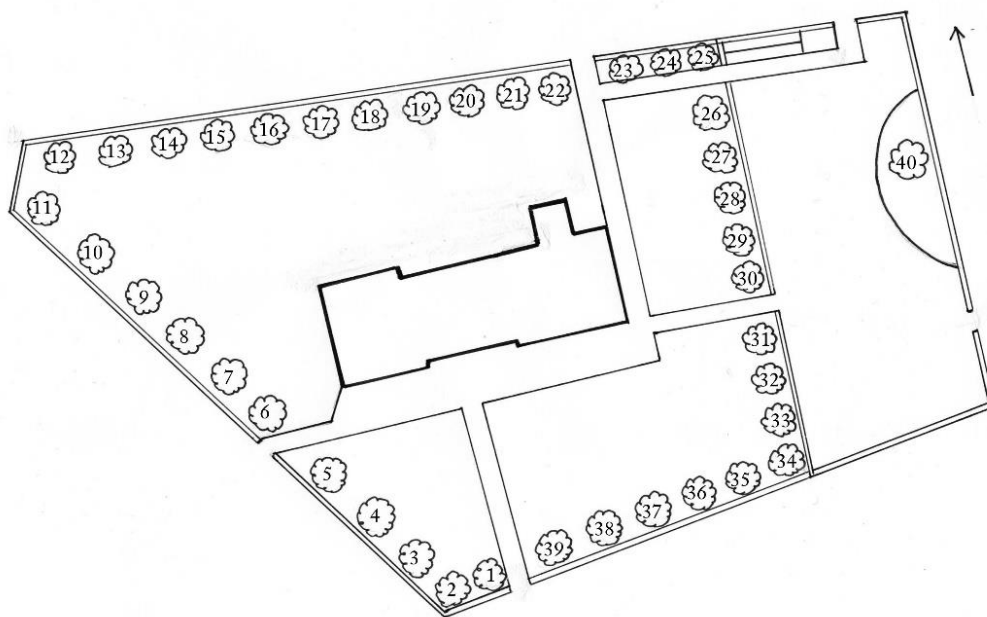
Kyrkogården

Kyrkogårdens huvuddrag

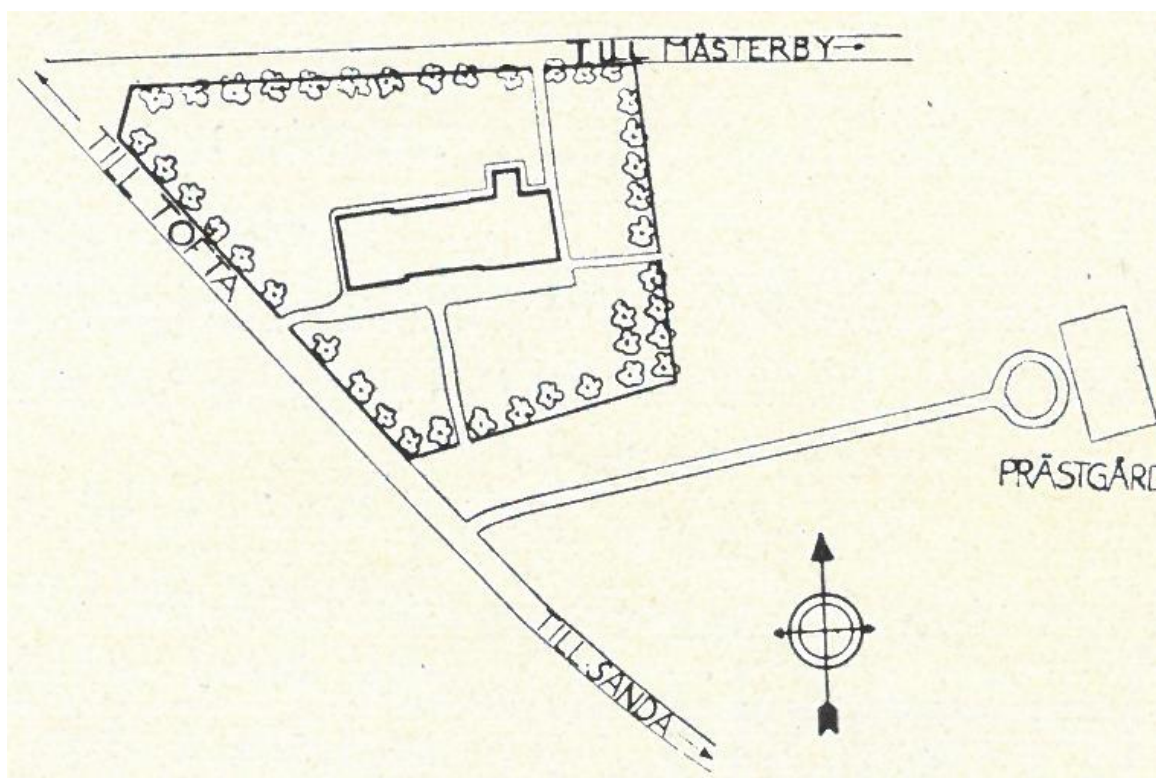
Kyrkogården har en oregelbunden rektangulär form. Den omgärdas av stenmurar, i söder och väster delvis av terrassmurar. I muren ingår diverse äldre byggnadsdetaljer. Kyrkogården har utvidgats vid flera tillfällen. Den äldre delen av kyrkogården omges av en trädkrans med äldre lind och hästkastanj. Det omgivande lövskogsbevuxna grönområdet ger kyrkogården en tilltalande rumslighet.



Eskelhem kyrkomiljö fotograferad 2019. Pär Malmros, Visby stift.



Situationsplan med markerade träd, upprättad 2008, reviderad 2020. Gotlands Museum.



Eskelhem kyrka. Situationsplan 1928. Ur Sveriges kyrkor 1942.

Historik

I slutet av 1700-talet omgavs kyrkogården av förfallna plank. År 1785 omtalas ”de lutande och alldeles förfallna kyrchoplanchen” (Sveriges kyrkor 1942). Därefter ersattes planket av kalkstensmurar. Ingångarna i söder och mot prästgården i öster kallades ”luckor”. Den södra kallades ”likporten”. Kyrkogården utvidgades 1890 både åt nordväst och öster. Under samma tid planterades lindar. Under 1980-talet tillfogades en ny del i öster. Ett sockenmagasin i trä uppfördes 1828 nordost om kyrkogården.



Skattläggningskarta från 1744.



Laga skiftes karta från 1882.



Kyrkogården har en grusad gång från söder fram till kyrkan. Marken är täckt med högt gräs.
Foto Olof Sörling 1891. RAÄ, Kulturmiljöbild.



Det finns en del stående gravvårdar men även flera gräskullar.
Foto Olof Sörling 1891. RAÄ, Kulturmiljöbild.



Foto Anders Roland 1923. RAÄ, Kulturmiljöbild.



Foto Alfred Edle 1928. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Nulägesbeskrivning

Kyrkogården har en oregelbunden rektangulär form. Den omgärdas av stenmurar, i söder och väster delvis av terrassmurarar. I muren ingår diverse äldre byggnadsdetaljer.

I söder, väster och norr finns grindar av smidesjärn med stolpar av kallmurad kalksten. I öster finns en öppning utan grind.

Grusgångar leder till kyrkans huvudingång på byggnadens sydsida. Från den nordvästra grinden löper en gång stensatt av kalkstensflis. Fasaden belyses från nordvästra hörnet. Nio belysningsstolpar är i huvudsak placerade längs med gångsystemet.

Nordöst om kyrkan, på den yngre kyrkogården står ett sockenmagasin. Byggnaden är uppförd i skiftesverksteknik (bulhus) 1828. Sadeltaket är klätt med rött lertegel. Byggnaden är inredd till toalettutrymme, redskapsförråd och pannrum.

Kyrkogården hyser generellt äldre träd. De äldsta träden planterades under den senare delen av 1800-talet. Den äldre delen av kyrkogården omges av en trädkrans bestående av äldre hamlade lindar, (nr 1-3, 7-38) och äldre friväxande hästkastanjer (nr 4-6, 39). I den yngre delen av kyrkogården växer en äldre bok (nr 40), (se situationsplan s. 8).

I den yngre delen av kyrkogården är de tidigaste gravvårdarna från 1990. Invid den östra muren anlades en minneslund under 2000-talet. Den är halvcirkelformad och marken är något upphöjd med omgivande terrassmur, i dess centrum står ett vårdträd, en bok.



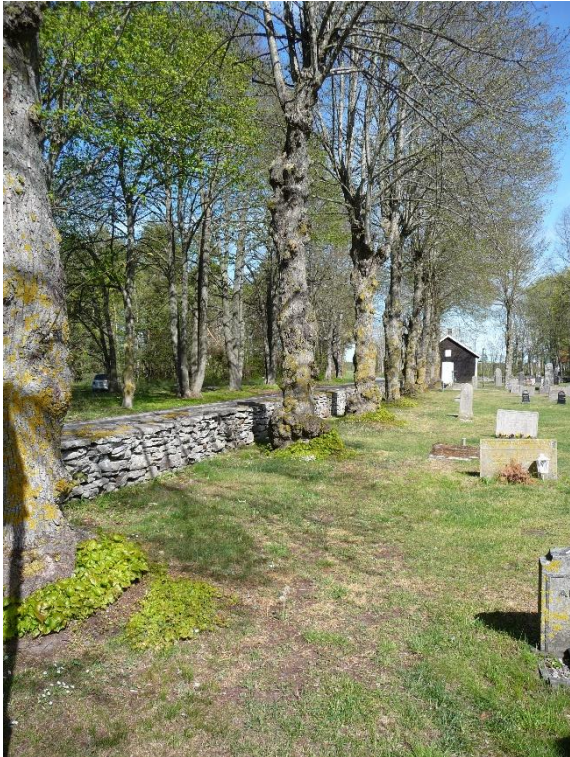
Eskelhem kyrka och kyrkogård fotograferad från ovan 2019. Pär Malmros, Visby stift.



Kyrkogården fotograferad från den yngre delen av kyrkogården i öster. Foto ES 2020.



Kyrkogården fotograferad från öster. Den äldre kyrkogården avgränsas av en mur och trädkrans med lind. Foto ES 2020.



Till vänster: Den norra musträckningen. Till höger: Den västra mursträckningen. Foto ES 2020.



Ingången från norr har i likhet med de andra ingångarna järngrindar med stolpar i kallmurad kalksten. Foto ES 2020.



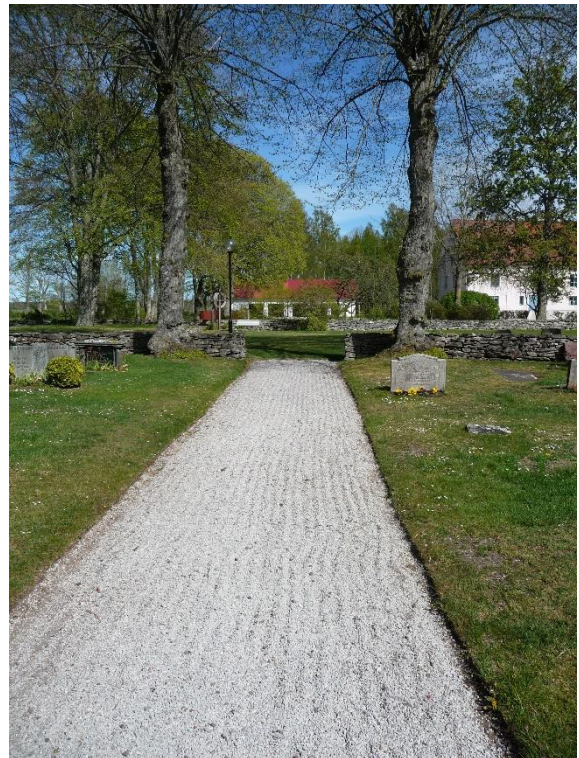
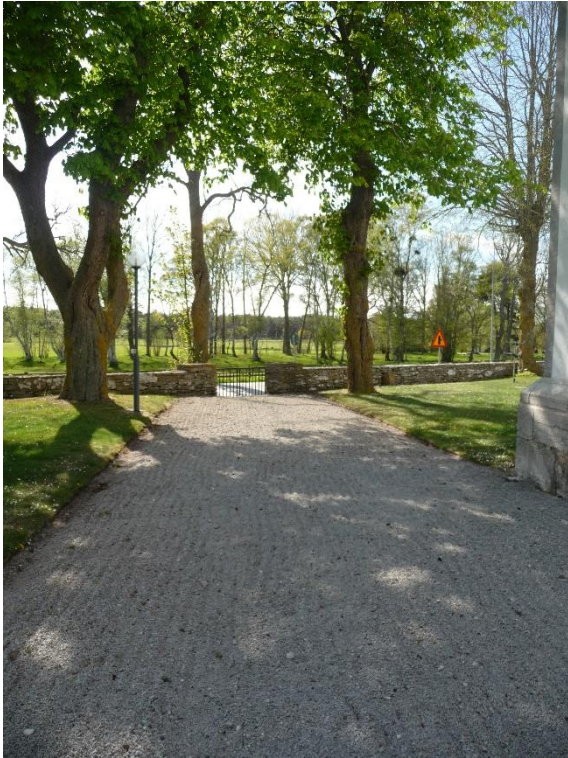
Ingång från söder. Foto ES 2020.



Ingång från väster. Foto ES 2020.



Ingång i nordost till den yngre delen
av kyrkogården, utvidgad i slutet av
1980-talet. Foto ES 2020.



Från en ingång i väster leder grusade gångar fram till kyrkobyggnaden. Den väst-östliga gången söder om kyrkan fotograferad från öster respektive väster. Foto ES 2020.



Den södra delen av kyrkogården. Foto ES 2020.



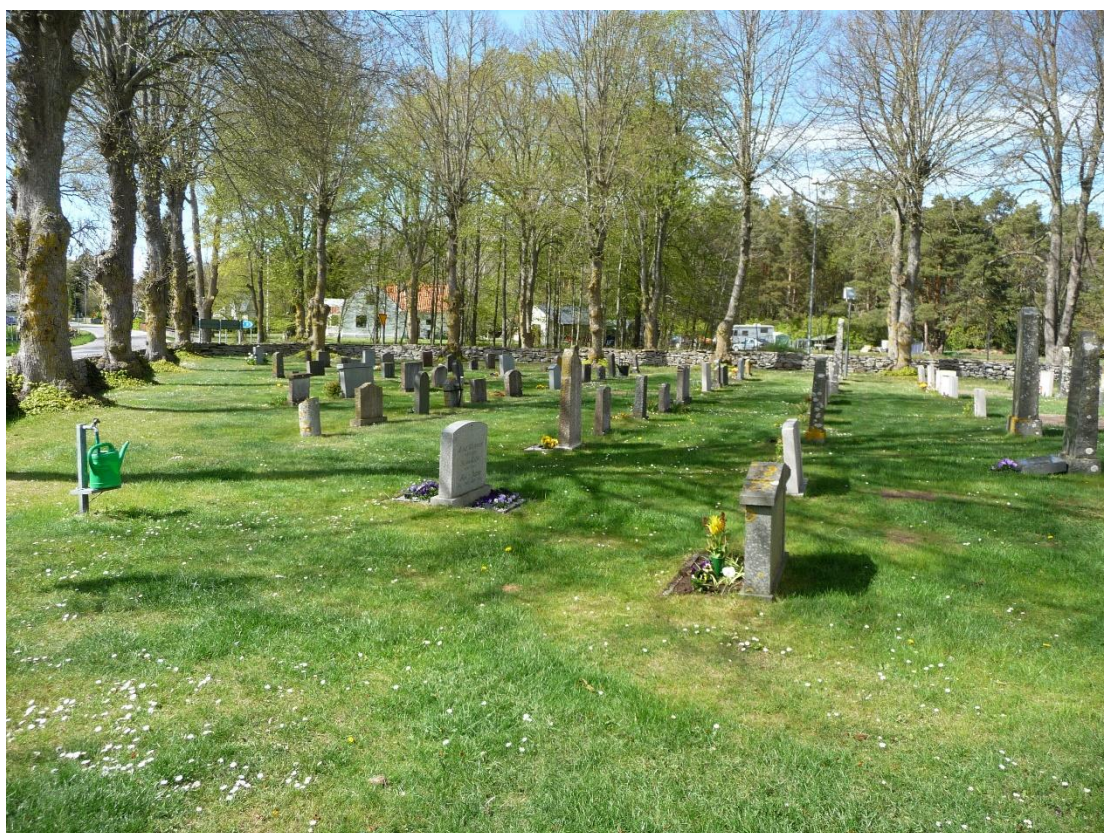
Den sydöstra delen av kyrkogården fotograferad från sydväst. Foto ES 2020.



Den sydöstra delen av kyrkogården fotograferad från väster. Foto ES 2020.



Den norra delen av kyrkogården fotograferad från väster. Foto ES 2020.



Den västra delen av kyrkogården. Foto ES 2020.



Den norra delen av kyrkogården fotograferad från öster. Foto ES 2020.



Den östra delen av kyrkogården fotograferad från söder. Foto ES 2020.



Den östra delen av kyrkogården fotograferad från norr. Foto ES 2020.



Den yngre kyrkogården, utvidgad i slutet av 1980-talet. Foto ES 2020.



Vid den yngre kyrkogårdens södra mur förvaras avställda gravstenar. Foto ES 2020.



Minneslund i den östra delen av den yngre kyrkogården anlagd på 2000-talet. Till vänster syns prästgården. Foto ES 2020.



Minneslunden. Foto ES 2020.



Gravvård utpekad som kulturhistoriskt värdefull. Foto ES 2020.



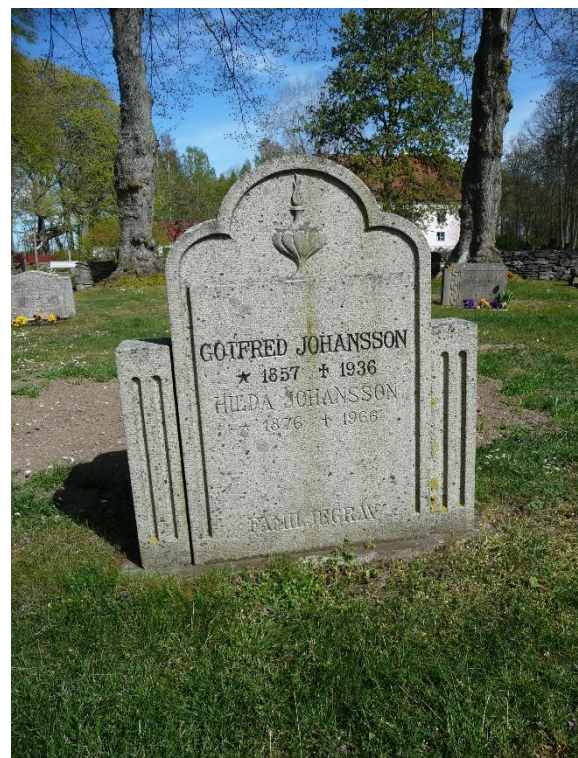
Gravvård utpekad som kulturhistoriskt värdefull. Foto ES 2020.



Gravvård utpekad som kulturhistoriskt värdefull. Foto ES 2020.



Gravvård utpekad som kulturhistoriskt värdefull. Foto ES 2020.



Gravvård utpekad som kulturhistoriskt värdefull. Foto ES 2020.

Kyrkobyggnaden



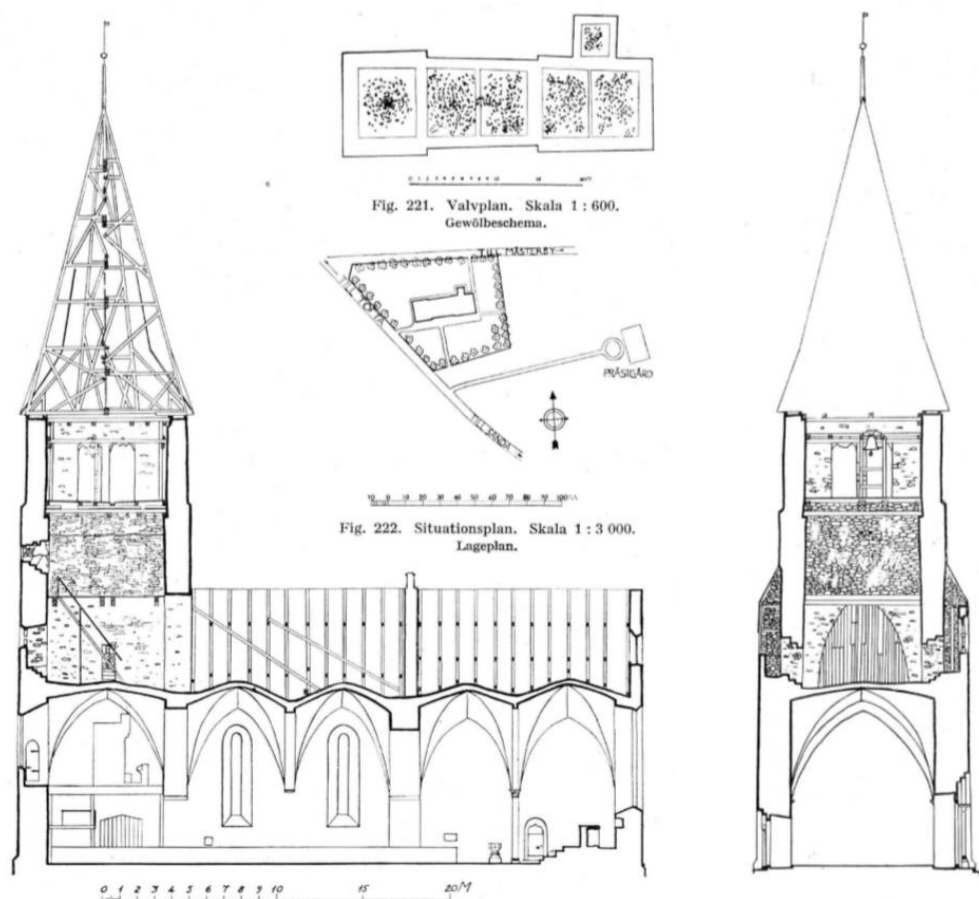
Exteriör från sydöst. Foto JL 2020.



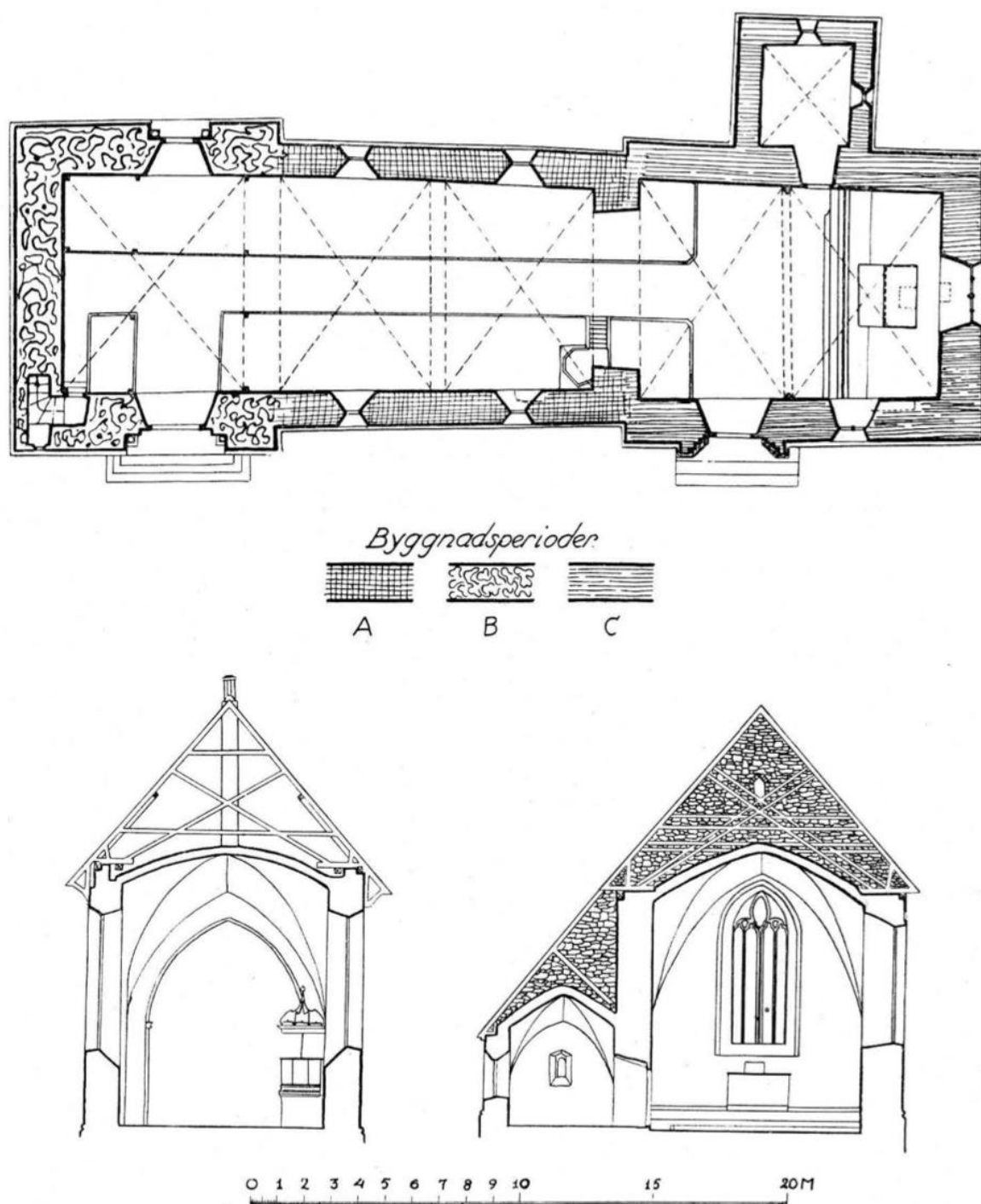
Exteriör från nordöst. Foto JL 2019.

Kyrkans huvuddrag

Kyrkan i Eskelhem består av ett kor, långhus och torn samt en sakristia på korets norra sida. Kyrkan är byggd av delvis finhuggen, delvis tuktad och putsad kalksten, med takkonstruktion av trä. Alla delarnas murar är från medeltiden. Jämfört med många andra gotländska kyrkor är skillnaden mellan koret och långhuset inte så påtaglig, vare sig utvändigt och invändigt. Korets tak reser sig något över långhusets, vilket är en rekonstruktion från 1950-talet. Ett århundrade tidigare hade kor och långhus lagts under samma tak. Tornet har sidogallerier, och en av Gotlands största romanska portaler på sin södra sida. Invändigt bildar kyrkan ett för gotländska förhållanden ovanligt sammanhållet rum, såtillvida att valven ligger på samma höjd och kyrkan håller ungefär samma bredd. Endast triumfbågen markerar uppdelningen mellan kor och långhus. Koret är ovanligt långt. Långhuset och tornets bottenvåning skiljs åt på knappt märkbart sätt. Kyrkorummet har kalkmålningar, bland annat märkliga valvmålningar från 1200-talet, samt inventarier från medeltid och senare århundraden. Koret kan sannolikt ha planerats för att, som vanligt var vid gotländska kyrkor, utgöra första etappen i en förnyelse av kyrkan som skulle ha följts av ett nytt och större långhus, men detaljer i byggnaden talar för att man tidigt bestämt sig för att låta långhuset stå kvar mellan koret och tornet.



Längdsektion mot norr och tvärsektion av tornet mot öster. Uppmätning av Bo Lindwall 1939. Efter Sveriges Kyrkor, Gotland band III, volym 54, 1942. Yttertakets byggdes om 1952. Läktarna revs 1959–60 varvid orgeln ställdes på golvet, bänkinredningen kortades, nordportalen öppnades och predikstolen placerades på norra sidan. Ljudgluggarna försåg med kolonnetter 1992–93.



Plan samt sektioner mot öster av långhuset respektive koret. Uppmätning av Bo Lindwall 1939. Efter Sveriges Kyrkor, Gotland band III, volym 54, 1942. Yttertaket byggdes om 1952 till högre resning och sadeltak över sakristian. Läktarna revs 1959–60 varvid orgeln ställdes på golvet, bänkinredningen kortades, och predikstolen placerades på norra sidan och södra sidoaltarets storlek minskades något. Altaruppsatsen är inte markerad i sektionsritningarna. Byggnadsperioderna avser A: omkring 1200, – B: 1200-talets mitt, – C: 1300-talet.

Byggnadshistorik

Om kyrkans äldsta historia är, liksom för andra medeltida kyrka, uppgifterna få. Senare återgivna årtal ur okända källor har angivit årtalen 1049 och 1196 som byggnadsår. Kyrkans dopfunt kan dateras till tiden kring 1100-talets slut och 1200-talets början. Under det nuvarande långhusets golv har påträffats grunden till vad som kan ha varit en träkyrka, om vilken ingenting mer är känt. (Ett stycke av en syll till en trävägg i tornets övervåning kan ha hört till en träkyrka eller – mera troligt – till en tidigare innervägg i tornet.) Träkyrkan ersattes sedan av en stenkyrka. I långhusets södra fasad är ett stycke upp i öster inmurat en serie stenblock med en växt- och djurornamentik. Denna har förmodats vara en rest av en tidig stenkyrka. Emellertid har inte påträffats andra delar eller grundmurar av en sådan, vilket talar för att stenarna måste förklaras på annat sätt.

Den befintliga kyrkan äldsta del återfinns i långhusets murar, som är uppförda omkring år 1200 i kvadersten, delvis med omsorgsfull växling mellan höga och låga stensift. I öster var det fogat till ett lägre och smalare kor, avslutat av en absid. Korets grundmurar påträffades vid golvarbeten på 1950-talet. Det var relativt kort i öst-västlig riktning och hade en kolonnförsedd portal i söder. Triumfbågen var trängre än den nuvarande. I sakristian finns sockelstenar från absiden, och dess östra fönsteromfattning är sannolikt överflyttad från det äldre koret. Långhusets murar var förmodligen lägre än i dag, uppåt avslutade av den rundbågsfris som löper på södra och norra sidan. En rimlig tolkning är att murarna senare har byggts på till nuvarande höjd, men likheter mellan murningstekniken i långhusets nedre och övre delar, framför allt i nordmuren, försvårar den kronologiska tolkningen. Höjden upp till rundbågsfrisen och långhusets bredd överensstämmer dock med långhuset i Vall och Follingbo med kvadermurverk och rundbågsfris. Södra sidans murverk visar spår av en ursprunglig långhusportal, sannolikt med den omfattning som idag sitter på tornets norra sida. Portalen var placerad ovanligt långt åt öster i fasaden. Väster om denna finns på murens insida markering av ett igensatt sannolikt ursprungligt fönster, som sträckte sig till strax under rundbågsfrisen. Ytterligare ett fönster fanns sannolikt ungefär där det sydöstra långhusfönstret sitter, eller strax väster om detta där murverket förefaller omrört. Möjligen kan delar av fönsteromfattningarna ingå i de nuvarande fönstrens omfattningar. Norra sidan saknade troligen fönster före 1800-talet.

Vid 1200-talets mitt skedde en ombyggnad av långhuset samtidigt som tornet byggdes i väster. Långhusets västgavel revs och tornet tillfogades som en förlängning av långhuset åt väster. En ny och större sydportal placerades i tornet, medan långhusets portal sattes igen och omfattningen flyttades till tornets norra sida, mitt emot den nya sydportalen. Samtidigt välvdes långhuset med valv placerade så högt att långhusets murar byggdes på med hälften av den tidigare höjden. Stor omsorg lades vid att harmoniera det nya murverket med det äldre, även om den äldre rundbågsfrisen vid takfoten inte togs bort utan bibehölls som en markering av en svag utkragning – breddning – av murverket ovanför. Sydfasaden försågs med nya fönster, placerade symmetriskt utifrån valvtravéerna, åtminstone det västra i ett nytt läge mot tidigare fönster.

Genom att höja långhusmurarna möjliggjordes en välvning på högre höjd och i nivå med valvet i tornet. Invändigt slogs en ny och bredare triumfbåge. Till det yttre minskade också kontrasten till det stora tornet, vars kraftiga murar gjorde att det blev bredare än långhuset för att invändigt kunna hålla samma rumsbredd. Över valvet minskar tornets bredd, i det yttre markerat med gallerier under pulpettak. Medan tornets sydportal är rundbågig är tornets västra fönster, gallerierna och ljudgluggarna svagt spetsbågiga. Tornets resning talar för att det kan ha varit eller avsetts vara högre. Ljudgluggarna var fram till 1992 starkt skadade och ännu saknas hörnkedjor

på tornets översta del, vilket tillsammans med andra spår talar för att en olycka skett. Det kan inte uteslutas att tornet sänktes något vid detta tillfälle och att det tidigare krönts av gavelrösten, som flera andra gotländska kyrktorn, även om spår saknas av dessa. Några årtionden efter att långhuset stod färdigt försågs kyrkorummet med kalkmålningar på murar och valv.

Senare byggdes det nuvarande stora koret som ersättning för absidkoret, vars höjd sannolikt stod i stor kontrast till det påbyggda långhuset. Dateringen av korbygget har varierat från 1200-talets slut till 1300-talets mitt. Möjligen kan det östra och södra fönstret ha fått nuvarande form och storlek vid en senare förändring under 1300-talet. Sakristian tillfogades efteråt, men sannolikt mycket snart efter korbygget eftersom dess murar innehåller återanvända delar av det gamla koret. Koret byggdes bredare och högre än långhuset, på sådant sätt som brukade vara vanligt på Gotland när en äldre kyrka steg för steg byggdes om till en större. I det inre kom det nya koret att få i princip samma höjd och bredd som det befintliga långhuset. Det utgör också ett av de kor som – efter förebild av kyrkor i Visby – fick ett avlångt kor med två travéer, här avdelade med sidopilastrar. Det förefaller som att man, kanske under arbetets gång, valt att anpassa det nya koret efter möjligheten att det inte skulle bli något nytt långhus istället för det gamla. Övergången mellan det gamla och nya utformades inte bara som ett provisorium utan korets hörn mot väster försågs med både hörnkedjor och omslutande sockel runt hörnet. Invändigt lades korets valv i nivå med långhusets och med nästan samma travélängd och nästan samma rumsbredd. Triumfbågen slogs i två omgångar, åtskilda av en skarv genom hela bågen. Förmodligen murades båghalvan mot koret först och sedan båghalvan mot långhuset, vilka har olika profilering på anfangsstenarna. Resultatet blev ett kyrkorum som närmast erinrar sig om en lång salkyrka, uppdelad av en markerad triumfbåge. Korets tak fick en profil som annars endast är känd från långhus på några gotländska kyrkor, inte kor.

Under medeltidens slut försågs kyrkan med målningsfriser av den s.k. Passionsmästaren. Vid okänd tidpunkt, tillkom två murade strävpelare för att ge stöd åt långhusvalven, placerade mitt på södra och, enligt Brunius beskrivning, norra sidan. Tornet skadades svårt, kanske genom ett åsknedslag, möjligen under början av 1600-talet. Johannes Pihls teckning från 1726 visar trots sitt enkla utförande att strävpelaren redan då fanns i söder och att ljudgluggarna var skadade. Han återger dem som rektanglar medan andra kyrkor ritas med rundbågiga ljudgluggar. Pihl uppger också att klockan hade gjutningsåret 1629. Tillsammans med ett inhugget årtal som visar att norra galleriets påbyggnad i trä är från 1641, talar det för att återställningsarbetet pågick under dessa år och att olyckan skett inom en överskådlig närtid. En läktare byggdes 1722 i höjd med nischen för tornfönstret, vars utformning förefaller vara utförd för en läktare. Även under denna placerades ytterligare en läktarvåning år 1788.

År 1860-61 sänktes yttertaken till en gemensam lägre takvinkel utan åtskillnad mellan kor och långhus, belagd med tegel. Tidigare hade kyrkan faltak. Strävpelarna i norr och söder revs och ersattes med dragstag i järn över kyrkorummet. Bänkinredningen och annan inredning förändrades. Trägolvet infördes i kyrkan. Genom yttertakens sänkning fick kyrkan en mer nyklassicistisk karaktär i det tidiga och mellersta 1800-talets anda, präglad av sammanhållen huvudform, flacka sadeltak och en tydligare kontrast mellan det vertikala tornet och kyrkans mer horisontella utsträckning.

Georg Brunius anger i sin noggranna beskrivning av kyrkan från 1860-talet att långhuset hade två fönster mot söder, men nämner inga fönster åt norr. De norra fönstren har idag samma proportioner som de södra, men smygarna är putsade, välvningen är inte skapad av slagna bågar

som i sydfasaden, och den invändigt målade omfattningen i söder saknar motsvarighet på fönstren i norr. Långhusfönstrens strikt symmetriska placering, det olika utförandet och att Brunius inte nämner dem talar för att nordsidans fönster snarare torde tagits upp efter hans besök och innan det äldsta interiörfotot togs 1891.

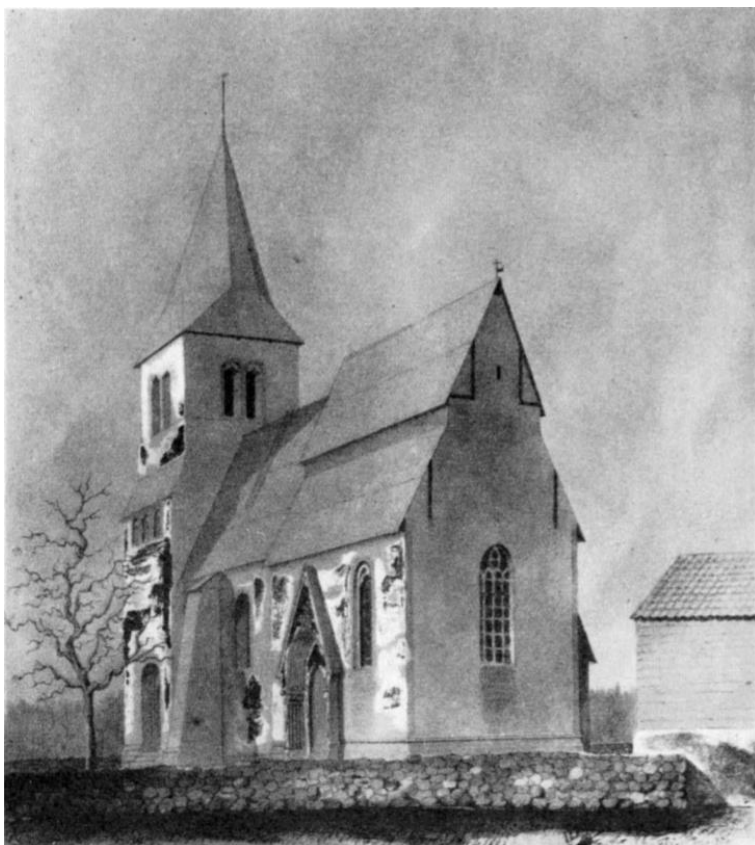
Att döma av teckningarna från 1700- och 1800-talet förefaller långhusets södra fönster då inte ha varit lika höga som i dag. Spår av förändringar går nu inte att se, men i äldre foton framstår deras nedersta del möjligen som lite ljusare. Det tyder på att de kan ha förlängts nedåt, rimligen samtidigt med att nordsidans fönster togs upp mellan ca 1860 och 1890.

År 1922 tillkom värmekamin och skorsten. Året efter flyttades triumfkrucifixet till triumfbågen från korets norra mur. En yttre förändring vidtogs 1952 enligt förslag av arkitekten Erik Fant. Yttertaken förändrades åter. Långhusets takvinkel följde spår i tornets östmur medan korets rekonstruerades, sannolikt främst utifrån Axel Herman Häggs teckning. Sakristians tak ändrades från pulpettak, som det hade även före 1860 enligt Häggs teckning, till sadeltak. Vid en inre restaurering 1959-60 efter förslag av Olle Karth revs läktarna och predikstolen flyttades från södra till norra sidan. Trägolvet ersattes i koret av sten och bänkarna byggdes åter om. En varmluftsanläggning lades under mark på långhusets norra sida.

1989 infördes ett nytt uppvärmningssystem och det gamla pannrummet fylldes igen. Vid en restaurering 1992-93 efter förslag av arkitekt Jan Utas rekonstruerades de sedan sannolikt 1600-talet skadade ljudgluggarnas omfattningar och kolonnetter utifrån bevarade rester.



Kyrkan från söder 15 maj 1726. Teckning av Johannes Pihl för *Analecta Gothlandensia*. Efter Svensson 2008. Ljudgluggarna förefaller vara i samma skadade skick som fram till 1992 och strävpelaren är markerad mitt på långhuset.



Exteriör från sydöst innan yttertaket sänktes och strävpelarna revs 1860-61. Teckning av Axel Herman Hägg före 1856. Efter Sveriges Kyrkor, Gotland band III, volym 54, 1942. Observera att sakristian redan hade pulpettak före takombyggnaden.



Exteriör från sydöst med takutformningen från 1860-61. Foto Olof Sörling 1891, RAÄ, Kulturmiljöbild.



Ritningar till yttertakets förändring, gillad av Kungl. Maj:t 23/2 1858. Fasad och plan över kyrkans befintliga utseende samt förslag till ny takutformning. Förslaget utgick ifrån att strävpelaren skulle vara kvar. Landsarkivet i Visby, Eskelhems kyrkoarkiv, A 138-139.



Sydfasaden från sydöst. Foto Anders Roland 1923, RAÄ, Kulturmiljöbild. Skorstenen tillkom 1922.



Tornets sydportal med infogat fönsterparti för att ge ljus under läktaren, borttaget 1959-60 och innan kolonnetterna rekonstruerades. Foto Olof Sörling 1891. RAÄ, Kulturmiljöbild.



Tornet från väster. Foto Alfred Edle 1928.
RAÄ, Kulturmiljöbild.



Exteriör från sydväst. Foto Louis Nilsson,
omkring 1900. Gotlands Museum.
Ljudgluggarna åt söder saknade yttre
omfattning före 1992.

Nulägesbeskrivning

Exteriör

Kyrkans yttre karaktär präglas i hög grad av kyrkans högresta, men tätt sammanhållna profil, där korets takform med två fall och det kraftiga tornet drar till sig uppmärksamheten. Den södra sidan markerar sig som huvudfasad med sina två stora portaler.

Långhusets kalkstensmurar har fasader i finhuggen kvadersten, kalkade tunt. Kor, torn och sakristia är vitputsade med huggen kalksten i omfattningar och hörnkedjor. Alla kyrkans delar har socklar i huvudsakligen huggen kalksten, utförd i olika höjd. På tornets norra sida är galleriets övre del utförd som en skiftesverksvägg i trä, daterad 1641. En bågfris på långhusets murar markerar sannolikt en tidigare takhöjd. Ankarslutar i järn från 1860-61 sitter i samma nivå. Samtliga yttertak är tjärade faltak. På korets tak finns väggpartier i stående panel kring takets förhöjda övre del.

Portalerna är medeltida, men omfattningen till nordportalen satt ursprungligen i långhusets södra mur, där en bågform ännu avtecknar sig i murverket. Nordportalen har dörr med bevarade medeltida järnbeslag. Fönstren åt söder, öster och väster är medeltida, om än de åt söder och öster delvis förändrades redan under medeltiden. Sakristians östra fönster är sannolikt kyrkans äldsta, överfört från det äldre absidkoret. Det norra är upptaget senare (enligt Brunius), sannolikt på 1800-talet att döma av dess form. Troligen gäller detta också för fönstren på långhusets norra sida. Tornet har öppna gallerier åt söder och norr. Det norra, delvis i trä. Gallerierna utgör grunda gångar i muren. I samma nivå finns i väster ett dekorativt rundfönster som kastar ljus in i tornets övervåning. De öppna och delade ljudgluggarna är till stor del sena rekonstruktioner. De södra gluggarna saknade tidigare helt sin ursprungliga yttre omfattning. Korgavelns nedre vindsfönster är från 1860-61 medan den övre gluggen är från 1952.



Exteriör från nordväst. Foto ES 2020.



Kyrkan i flygperspektiv från sydväst. Foto Pär Malmros 2018. Visby stift.



Samma fasad i släpljus. Den tidigare portalens läge framträder i murverket. Foto JL 2020.



Långhusets norra fasad. Foto JL 2020.



Tornets nordportal, tidigare sydportal i långhuset. Foto JL 2020.



Spår i sydfasaden av långhuset tidigare portal, omfattningen nu i tornets norra fasad. Foto JL 2020.



Tornets sydportal, en av de största romanska portalerna på Gotlands landsbygd, 1200-talets mitt. Foto JL 2020.



Korets sydportal. Foto JL 2020.



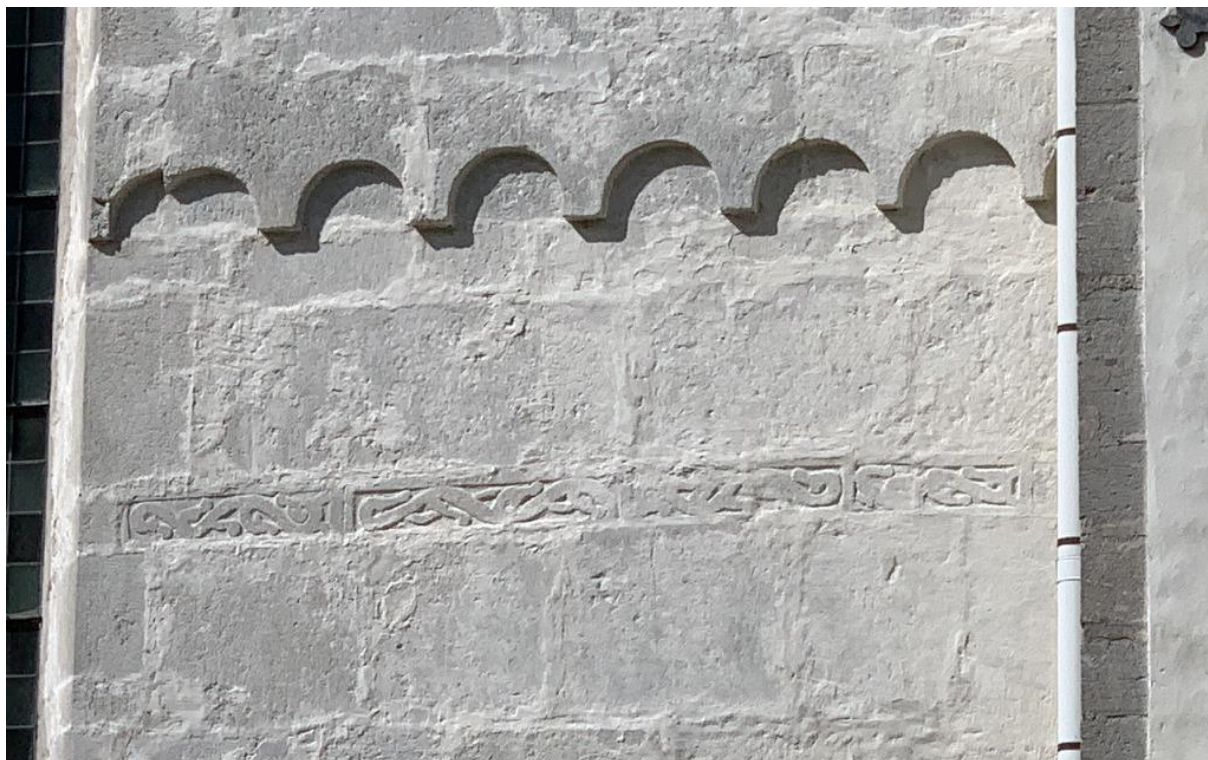
Detaljer av korportalen. Foto JL 2020.



Socklar i långhuset (den lägre) och tornet (den högre) i söder och norr. Foto JL 2020.



Socklar i långhuset (den lägre) och koret (den högre) samt anslutningen till korportalen. Att korets sockel löper runt hörnet och att koret har huggen hörnkedja kan antyda att det under korbygget inte var säkert att långhuset skulle rivas och ersättas av ett nytt. Foto JL 2020.



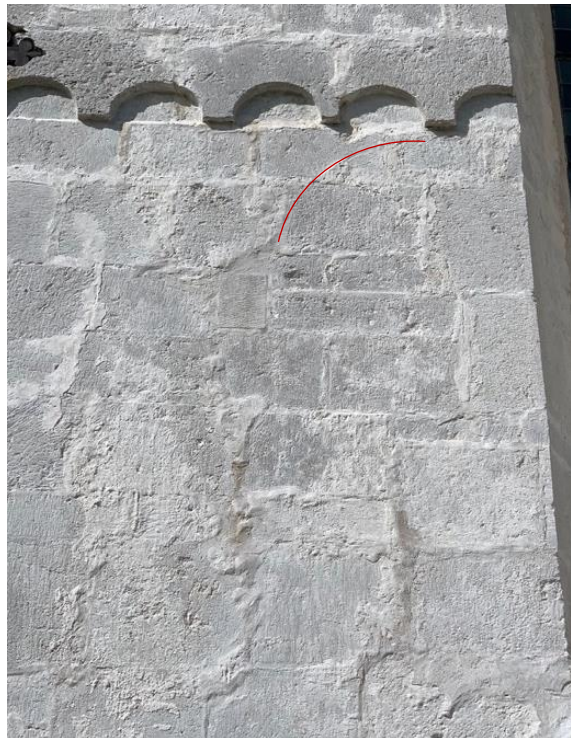
Detalj av långhusets sydfasad. Bård av ornerade stenar, sannolikt inmurade block som tidigare haft annan funktion. Däröver en del av rundbågsfrisen som markerar långhusets ursprungliga höjd. Foto JL 2020.



Långhusets sydvästra och nordvästra hörn. Den putsade spalten mellan långhusets hörnkedja och tornets östra mur upphör ovanför rundbågsfrisen och visar att långhusmurens övre parti ovanför frisen kragat ut även på västfasaden. Den visar också att tornets sockelmur lagts ut även mot långhusgaveln innan man började resa tornmurarna. Foto JL 2020.



Sannolika lägen för igensatta fönster, omedelbart väster om båda de nuvarande fönstren och med bågkrön strax under rundbågsfrisen, att döma av spår i murverket. Foto JL 2020.



Hjälplinjer för att på föregående bilder markera spår av omfattningsbågar för äldre fönster vid långhusets sydvästra respektive sydöstra fönster.



Långhusets sydvästra och sydöstra fönster. Foto JL 2020.



Långhusets nordöstra och nordvästra fönster. Till skillnad från fönstren på södra sidan saknas murad omfattning och smygarna är putsade, vilket tyder på att fönstren är yngre och upptagna på 1800-talet. De nämns inte i Brunius beskrivning 1864. Foto JL 2020.



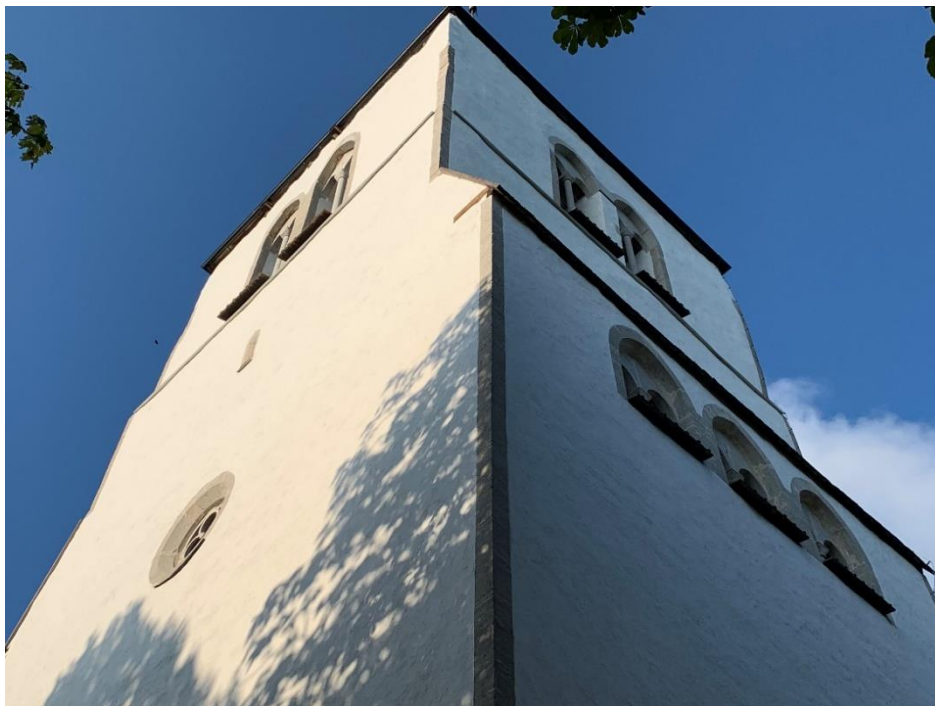
Korets östra gavel. Masverksfönstret från 1300-talet kan möjligen ha ersatt ett äldre fönster eller en fönstergrupp. Däröver ett vindsfönster från 1859-60 samt en rektangulär glugg från 1956-57, när gaveln återfick sin medeltida form med förhöjt mittparti. Foto JL 2019.



Tornet från sydöst samt detalj av norra galleriet, lagat med trä i skiftesverkskonstruktion, sannolikt på 1600-talet. Foto JL 2019.



Tornets övre del mot norr respektive söder. Foto JL 2019.



Tornets övre delar från sydväst. Foto JL 2019.



Till vänster: Sakristian från nordöst. Foto JL 2019. Till höger: Sakristians östra fönster, sannolikt överflyttat från det tidigare koret. Foto JL 2020.



Sakristans sockel, anslutningen till koret i nordöst och nordväst. Sockeln på sakristian innehåller möjligen delar från den gamla kyrkans kor. Foto JL 2020.

Interiör

Kyrkorummet utgör ett för gotländska kyrkor ovanligt sammanhållet rum, såtillvida att det från öster till väster har ungefär samma höjd och bredd. Samtidigt är det ovanligt långsmalt. Även om den kraftiga triumfbågen inte bryter av rummet så tydligt, förstärks gränsen mot det djupa koret av predikstolen, triumfkrucifixet och att bänkkvarterens utsträckning.

Murar och valv är putsade och kalkade. I långhusets och tornets valv, samt delvis på murarna finns kalkmålningar från olika perioder. Långhusvalvens målningar härrör från 1200-talets senare del, präglade av geometriska mönster och dekorativa bårder. Målningarna i ringkammaren, som är av ett annat utförande, tillkom senare under 1200-talet och under 1300-talet, med en kalender av stora geometriska cirklar på nordmuren, samt passionsfrisen på 1400-talet. Gördelbågarna mellan valvbågarna skiftar, från den kraftiga tornbågen till bågen mellan korets båda valv, utförd av finhuggen kalksten med väggställda och profilerade pilastrar. Det östra korfönstret har enstaka bevarade rutor av medeltida glasmålningar.

Sakristian täcks av ett murat kryssvalv. Ett litet, ursprungligt fönster åt öster kompletterades av ett nytt fönster åt norr på 1800-talet. I trägolvet är infattad en kalkstenshäll vid rummets östra mur.

Tornets övre våningar och vindarna nås via en öppning i ringkammarens sydvästra hörn varifrån trappan leder uppåt i västmuren. En glugg med elegant rund dageröppning ger ljus åt trapploppets nedre del. Trappan passerar genom det västra fönstrets smyg som bildar ett vilplan i trappan utan murat räcke. Före 1956-57 var detta utgången till den övre av de två då rivna läktarna. Öppningen saknar visar inga tydliga spår av någon äldre barriär och upp till fönstret förefaller trappan bekvämare än vad den blir i fortsättningen. Detta talar för att öppningen även ursprungligen har lett ut till någon form av läktaranordning. Den vidare trappan mynnar i det norra galleriet, som är skadat och lagat med en träkonstruktion. Ett delvis förkolnat trästycke i tornmuren visar spår av eldsvåda. En öppning utan dörr leder till tornets första övervåning, ett högt rum som upplyses av ett dekorativt rosettfönster i väster, i Sveriges Kyrkor träffande liknat vid en "riddarsal i ett bostadstorn" (SvK Go III s. 196). En kapad urskårad stock vid golvet kan vara rest av en innervägg. Galleriet i söder har på golvet flera lösa stenar på ungefär samma storlek. De har av bland annat Brunius (1864-66 III s. 317) tolkats som kaststenar och ett tecken på att galleriet använts till försvar. Via ännu en övervåning leder trätrappor till klockvåningen och tornhuven. Tornets övre delar visar inte fler tydliga brandspår och i den andra övervåningen kvarsitter bräder i ljusgluggens valv och två synbarligen ursprungliga bindbjälkar skär över rummets övre del.

Kyrkvinden skiljs från tornet av en stor brädvägg i en vid avlastningsbåge. Skillnaden mellan korets och långhusets vindar framträder knappt. Mur saknas mellan dem och takstolen till det gemensamma yttertaket från 1860 utgör bärande stomme till det nuvarande yttertakens takstolspåbyggnad. Korets gavelröste är till sin nedre del helt ommurat vid takombyggnaden 1860 och till sin övre del påbyggt i tegel på 1950-talet.



Interiör mot öster. Foto JL 2020.



Interiör mot öster. Foto JL 2019.



Interiör mot öster. Foto JL 2019.



Interiör mot väster. Foto JL 2019.



Interiör mot väster. Foto JL 2019.



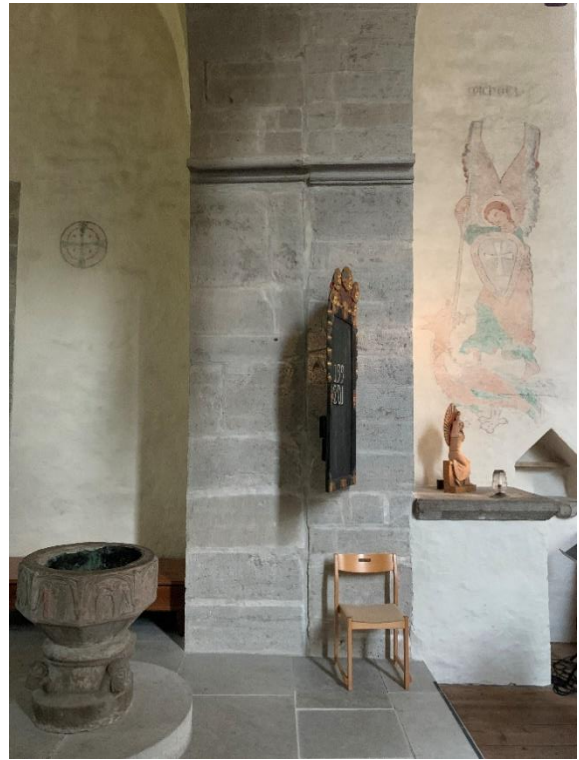
Interiör av långhuset och ringkammaren mot väster. Foto JL 2019.



Korets norra mur med valvpilaster till gördelbåge. Foto JL 2020.



Kapital på korets södra respektive norra valvpilaster. Foto Rebecka Svensson, 2006, Visby stift.



Triumfbågens norra och södra vederlag. Foto JL 2019.



Triumfbågens krön. Öster nedåt. Den övre västra hälften av bågen, som hör till långhuset, förefaller fogad till den nedre östra, vilket tyder på att den del av bågen som hör till koret är äldre. Foto JL 2019.



Korportalens respektive södra långhusportalens innersmyg. Foto Rebecka Svensson 2006, Visby stift.



Nordportalens innersmyg och ringkammarens norra mur. Foto JL 2020.



Detalj av korets östra fönster, visande masverk och glasmålningsrutor. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2003-04, Visby stift.



Interiör mot nordöst och sydöst visande långhusfönstren inifrån. Foto JL 2020.



Detalj av korets södra fönster, visande masverk och glasmålningsrutor. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2003-04, Visby stift.



Kalkmålningar i långhuset östra respektive västra valv. Söder nedåt. Foto JL 2020.



Till vänster: Kalkmålning i ringkammarens valv och på tornets södra mur. Söder nedåt. Foto JL 2020. Till höger: Kalkmålning på ringkammarens norra mur, sedd från fönstret i väster. Foto ES 2020.



Till vänster: Sakristians ingång från koret. Foto JL 2020. Till höger: Interiör av sakristian mot norr. Foto Rebecka Svensson, 2006, Visby stift.



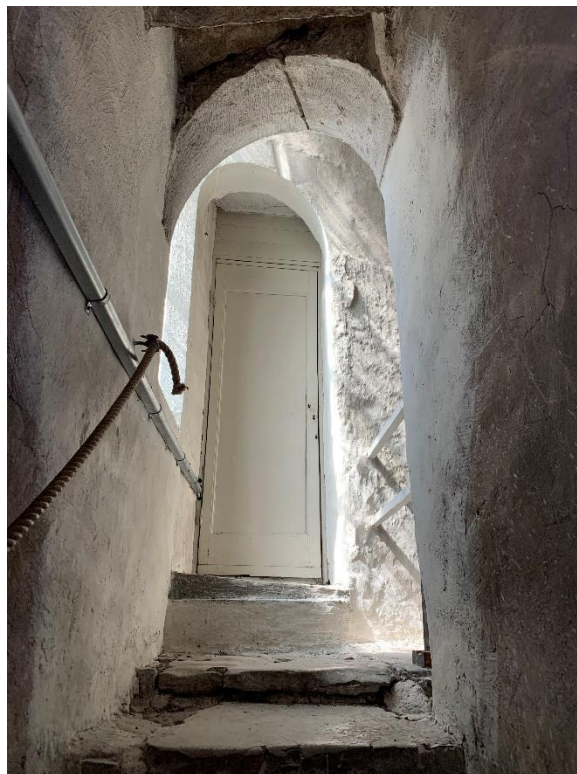
Interiör av sakristian mot sydöst. Foto JL 2020.



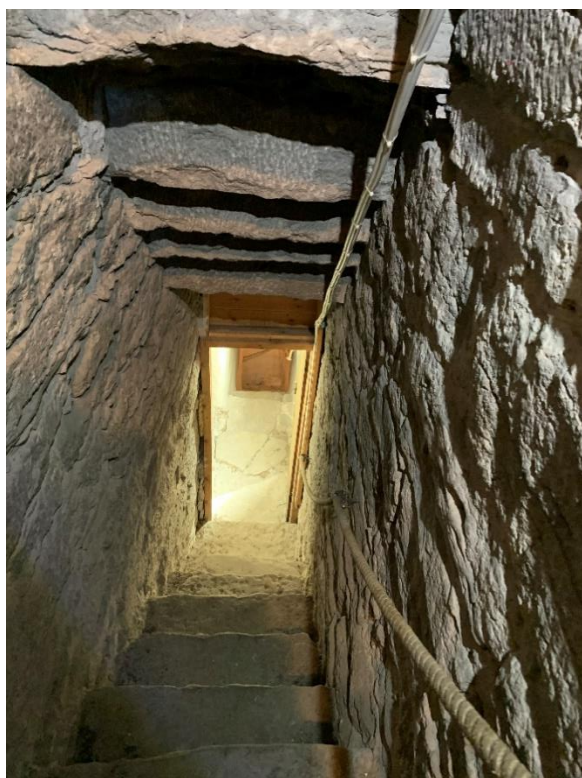
Trappuppgång i ringkammarens sydvästra hör. Till höger: Ljusglugg i trappans nedre lopp. Foto JL 2020.



Till vänster: Nedre trapploppets mynning i västfönstret, sett uppifrån mot söder. Till höger: Interiör av kyrkorummet från vilplanet i västfönstret. Foto JL 2020.



Murtrappa i tornets västra mur, trapploppet upp till tornets västra fönster. Foto JL 2020.



Till vänster: Västra murens övre trapplopp sett uppifrån ner mot västfönstret. Till höger: Ljusglugg och inmurade dragbjälkar i trappan i tornets nordvästra hörn. Foto JL 2020.



Tornets norra galleri mot väster. Vy från norra galleriet mot öppningen till södra galleriet. Foto JL 2020.



Tornets södra galleri mot väster. Muröppningen mellan södra galleriet och tornet. Foto JL 2020.



Stenar i det södra galleriet. Foto ES 2020. Om dessa skriver Brunius: ”I södra galleriet qvarligger en stor myckenhet grof klappersten, som ofelbart varit ärnad till att nedkastas på stormlöpande fiender. Det kan ingalunda antagas, att denna klappersten, hvilken är synnerligen passande för stenkastning, blifvit med urval sammansökt på stränderna och af ett infall hopad i galleriet, hvarest den omöjligen kunnat begagnas för något annat ändamål än det nyssberörda.” (Brunius 1864–66 del III s. 217.)



Tornets första övervåning. Interiör mot sydväst. Foto JL 2020.



Till vänster: Tornets första övervåning med vid avlastningsbåge mot långhusvinden, igensatt med en brädvägg. Foto JL 2020. Till höger: Tornets första övervåning sedd mot sydöst, snett ovanifrån. Foto JL 2020.



Tornets första övervåning sedd mot väster. Det ståtliga och välbevarade medeltida rummet liknas vid en riddarsal i Sveriges Kyrkor. Till höger öppningen från norra galleriet och murtrappan. Foto JL 2020.



Tornets första övervåning. Fönsternischen mot väster med inmurad stock med skåra, troligen syll till en innervägg. Foto JL 2020.



Tornets första övervåning. Alastningsbågens norra och södra sidor med äldre graffiti. Foto JL 2020.



Tornets andra övervåning mot öster. Foto JL 2020.



Till vänster: Bjälkar i tornets andra övervåning, sedda mot öster. Till höger: Sturk, träskoning för klockrepet, placerad i trägolvet till tornets andra övervåning. Foto JL 2020.



Tornets andra övervåning mot väster. Foto JL 2020.



Klockvåningen mot nordöst. Foto JL 2020.



Till vänster: Klockvåningen mot väster. Foto JL 2020. Till höger: Ljudglugg mot väster. De smäckra kolonnerna är rekonstruktioner från 1992–93 utifrån rester av de ursprungliga. Foto ES 2020.



Klockan, gjuten 1775 i Stockholm. Foto JL 2020.



Tornhuvens bärande bjälklag på murkrönet. Foto JL 2020.



Interiör av tornhuven.
Foto JL 2020.



Långhus- och korvinden mot öster. Takstolen från takombyggnaden 1860 utgör ännu stomme. Till höger: Den 1959–60 påbyggda takstolens övergång från koret till långhuset sett uppåt mot väster. Foto JL 2020.



Korets östra gavelröste. Det 1860 ommurade röstet med samtida ljusöppning. Till höger: Röstets påmurning från 1959–60. Foto JL 2020.

Fast inredning och inventarier

Det murade högaltaret bär en altarpupsats i sandsten från 1700-talets första årtionden, målad 1722. Altarskranket tillkom 1860–61. Ett murat medeltida sidoaltare finns i långhusets sydöstra hörn. Före 1959-60 utgjorde det underrede för predikstolen och var något större. Grunden till ett sidoaltare i nordöstra hörnet har påträffats. Ett flertal murnischer finns i kyrkorummet, bland annat en sittnisch i koret, en nisch med snidad omfattning i trä på korets norra sida, en nisch med piscina vid södra sidoaltaret samt nischer i långhusets västra del med mellanvägg och dolda sidorum. Predikstolen, som 1959–60 flyttades från långhusets södra sida till den norra för att frilägga muralmålningen av S:t Mikael, tillverkades troligen på 1700-talet. Bänkinredningen med målade dörrar tillverkades troligen under 1700-talet, men har byggts om under 1800- och 1900-talet. Predikstolen och bänkinredningen målades troligen av Rasmus Bartsch som också bodde i socknen åren kring 1700. Skärmen till orgelpodiet i väster utgör den bröstning som målades av Jonas Möller 1788 till den nedre av de två läktare som före 1959-60 fanns i väster. Flyttbart altarbord med altarring i sektioner anskaffades på 1990-talet liksom en ambo, dekorerad med ett tidigare löstagnet spegelfält från predikstolen.

Triumfkrucifixet, tillskrivet den s.k. Tingstädemästaren, är daterat till omkring 1250. Nuvarande färgsättning av Erik Olsson 1959-60 med utgångspunkt från ursprunglig färgsättning. Baksidans målade rankornamentik från 1700-talet visar att det då var placerat fritt innan det hängdes på nordmuren, varifrån det 1923 flyttades till triumfbågen. Där ställt på en trabes som 1959-60 byttes mot nuvarande hängning i bågen. Ett litet krucifix från 1300-talet, ursprungligen troligen från ett processionskors eller altarskåp, utgör kyrkans enda övriga bevarade medeltida träskulptur. På södra sidoaltaret står en madonnabild, skuren i trä av Bertil Nyström 1972. Dopfont av sandsten, troligen från 1100-talets slut, med relieformerad åttkantig cuppa och profilerad fot med skulpterade huvuden står i koret. En brudbänk i koret är formad av delar från större bänkar från 1200-talets andra hälft, varav rester finns bevarade i Gotlands Museum. Från 1700-talet är nummertavlan från 1756 tillverkades troligen av Johan Hernell, fattigstocken troligen tillverkad 1742 efter förlaga av medeltida föregångare och ett epitafium från 1767 i kalksten.



Högaltaret. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2003-04, Visby stift.



Högaltare och altaruppsats från söder samt piscina på altaret södra sida. Nischer finns på altarets baksida, en rektangulär på muren nedanför fönstret rakt bakom altaret samt en triangulär i förgrunden i muren söder om altaret. Foto JL 2020.



Till vänster: Altaruppsatsen. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2003-04, Visby stift. Till höger: Altarskranket, detalj. Foto JL 2020.



Medeltida sidoaltare i långhusets sydöstra hörn, restaurerat 1959-60 efter att ha utgjort stöd till predikstolen. Foto JL 2020.



Till vänster: Sakramentsnisch i korets norra mur. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2003-04, Visby stift. Till höger: Sittnisch i korets södra mur. Foto JL 2020.



Till vänster: Nisch med piscina vid södra sidoaltaret. Den mörka kvadraten mitt i nischen är ett löst placerat föremål. Foto JL 2020. Till höger: Delad nisch i västra delen av långhusets södra mur. Foto JL 2020.



Till vänster: Delad nisch i långhusets södra mur, detalj. Till höger: Nisch i långhusets norra mur, mitt emot föregående, nischens inre delvis dold del sedd mot väster. Foto JL 2020.



Predikstolen, tillverkad i början av 1700-talet. Flyttad till norra sidan och försedd med nytt underrede och ny trappa 1959–60. Foto JL 2020 respektive Bo-Göran Kristoffersson 2003-04, Visby stift.



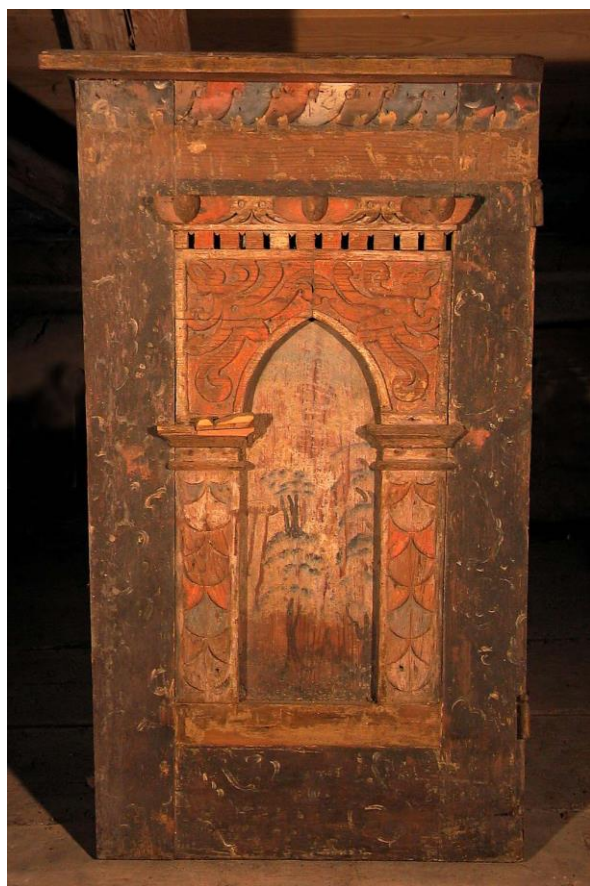
Korbänk och brudbänk i korets nordvästra hörn. Foto JL 2020.



Brudbänk, medeltida. Bo-Göran Kristoffersson 2003-04, Visby stift.



Korbänken, 1700-talet. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2003-04, Visby stift.



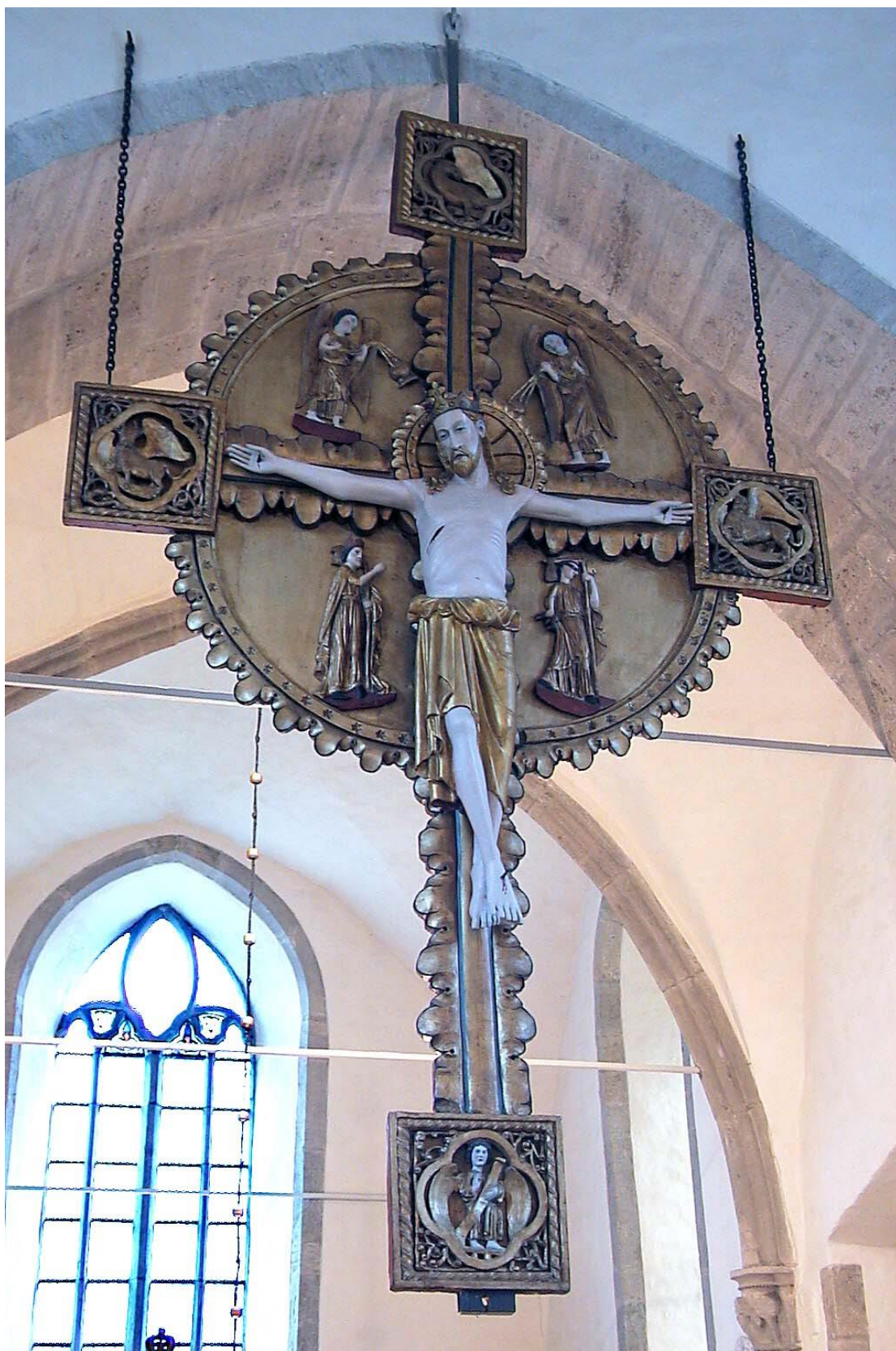
Delar till bänkinredning från 1600-talet. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2003-04, Visby stift.



Bänkinredning från 1700-talet, ombyggd 1959–60. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2003-04, Visby stift.



Målade dörrar i bänkinredningen. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2003-04, Visby stift.



Triumfkrucifix, omkring 1250. Bo-Göran Kristoffersson 2003-04, Visby stift.



Triumfkrucifixet, baksidans 1700-talsmålning. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2003-04, Visby stift.



Till vänster: Krucifix från 1300-talet på altaret. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2003-04, Visby stift.
Till höger: Maria med Jesusbarnet av Bertil Nyström 1972. Foto JL 2020.



Dopfunten från 1100-talets mitt. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2003-04, Visby stift.



Dopfunten. Foto JL 2019.



Till vänster: Bebådelsen, relief på dopfunten. Foto Rebecka Svensson 2006, Visby stift. Till höger: Kopparklädsel på insidan av dopfuntens cuppa. Foto JL 2020.



Orgel från 1869. Bröstningen på orgelpodiet från 1788 för en tidigare läktare. Foto JL 2020.



Mittpartiet på orgelpodiets bröstning. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2003-04, Visby stift.



Till vänster: Epitafium över Catharina Westphal 1767. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2003-04, Visby stift.
Till höger: Nummertavla, 1755. Foto JL 2020.





Till vänster: Fattigstock från 1742 samt fri kopia, ca 2015, gjord medan originalet var förkommet efter stöld. Foto JL 2019. Till höger: 1742 års fattigstock i tidigare skick. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2003-04, Visby stift.



Till vänster: Detalj av fattigstocken i föregående bild i dess tidigare skick. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2003-04, Visby stift. Till höger: Ljusbärare, troligen omkring 2010. Foto JL 2020.

Restaureringar

Kyrkans omvandling 1860–61 präglades av klassicismens anda, men var också ett sätt att i det yttre förstärka den enhetlighet som präglar den medeltida arkitekturen i koret och långhuset. De senare tillagda strävpelarna ersattes av järnstag som både var en bättre konstruktion och frilade det medeltida murverket. Då eller senare under 1800-talet genomgick kyrkorummet en samlad omvandling med målad kvaderstensdekor i bågar och omfattningar i kontrast till vitputsade murar och valv, som präglar flera gotländska kyrkointeriörer i de tidigast tagna interiörfotografierna. Inredningen målades över i en enhetlig mörkt brun färg. Möjligen var det i samband med denna inre omvandling som nordsidans fönster togs upp.

En mer omfattande restaurering synes ha dröjt. Olika begränsade insatser utfördes. 1922 insattes kamin med skorsten och 1923 flyttades triumfkrucifixet till triumfbågen. 1952 genomgick kyrkans yttre en omfattande restaurering som främst omfattade att taket, som var i dåligt skick, fick sin nuvarande form istället för de låga tegeltaken från 1860–61. En inre restaurering genomfördes 1959–60. Kalkmålningarna togs fram, golven lades om och äldre grundmurar och golv grävdes ut, bänkinredningen byggdes om, predikstolen flyttades, läktarna revs och inredningens äldre färgsättning återställdes.

De senaste restaureringarna

En yttre och inre restaurering genomfördes efter förslag av arkitekt Jan Utas 1992–93. Ljudgluggarnas omfattningar, som varit skadade, troligen sedan början av 1600-talet, rekonstruerades till sitt medeltida utseende. Alla ytskikt, som takpanel, puts- och murytor samt golv sågs över liksom delar av inredningen. Kommunikationen på vindarna förbättrades. Senare arbeten har rört spirans reparation år 2008 och omputsning av tornet 2015.



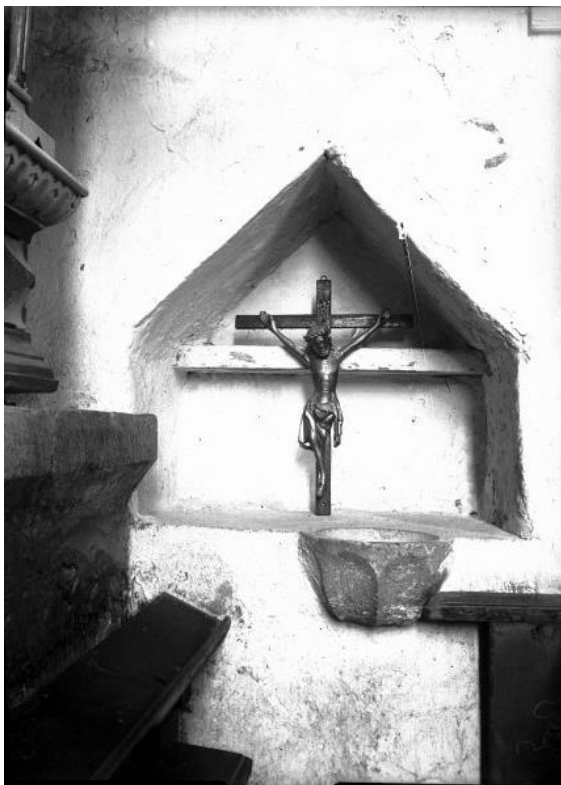
Interiör mot öster. Foto Olof Sörling 1891. RAÄ, Kulturmiljöbild. Fönster och bågar har målad kvaderstensdekor. Triumfkrucifixet placerat på korets norra mur.



Interiör mot väster. Foto Olof Sörling 1891 respektive Alfred Edle 1935. RAÄ, Kulturmiljöbild.



Interiör mot öster med den 1922 insatta kaminen och triumfkrucifixets upphängning på trabes i triumfbågen 1923. Foto Alfred Edle 1935. RAÄ, Kulturmiljöbild.



Till vänster: Nisch vid södra sidoaltaret. Foto Einar Erics 1914. RAÄ, Kulturmiljöbild. Till höger: Södra sidoaltaret strax innan dess ombyggnad. Foto Gunnar Svahnström 1959–60. Gotlands Museum.



Till vänster: Äldre golv i nuvarande långhuset, sannolikt från en tidigare träkyrka. Foto Gunnar Svahnström 1959–60. Gotlands Museum. Till höger: Grundmur till triumfbågmurens norra del, sedd mot norr. Foto Gunnar Svahnström 1959–60. Gotlands Museum.



Trampsten och kolonettbaser till det tidigare korets sydportal i nuvarande korets sydvästra hörn, sett mot väster. Foto Gunnar Svahnström 1959-60. Gotlands Museum.



Grundmurar till det äldre koret. I förgrunden anslutningen mellan kor och absid. Foto Gunnar Svahnström 1959-60. Gotlands Museum.

Arkeologi

De gotländska kyrkorna erbjuder ett stort mått av arkeologiskt intressanta spår. Det gäller både marken som kyrkan står på och kyrkogården samt ibland även de närmaste omgivningarna. Kyrkorna byggdes ofta på redan etablerade platser och under de nära tusen år en kyrka stått på samma plats har det avsatt lämningar, som kanske inte är lika märkbara som den stående kyrkan men som är värda att uppmärksammas som viktiga kunskapskällor. Det är till exempel spår av tidigare kyrkobyggnader, bevarade trä- eller stenkistor, bildstensfragment, gravklot och gravstenar, men även runristningar och lösa föremål. I föreliggande avsnitt fokuseras på anläggningar under mark och golv. De artefakter som är med i rapporten är sådana som representerar något som kan peka på att det finns okända fornlämningar. I det här fallet är det företrädesvis vikingatida föremål som kan tyda på att det finns gravar kvar från det tidigaste kyrkoskedet.

På den norra sidan av kyrkorna ligger många av de äldsta kristna gravar som vi känner till. Här begravdes framför allt kvinnor under kyrkans tidiga existens i enlighet med ett könssegregerat gravskick. Redan under 1200-talet upphörde i flera fall bruket att använda norra sidan av kyrkogården som begravningsplats. Bruket återupptogs först under 1800- och 1900-talen. När den började användas för begravingar igen påträffades gamla gravar, inte sällan gravar från vikingatiden och den äldsta kristna tiden på Gotland. Ofta hade gravläggningen skett i kläder med spännen och utsmyckningar som hör vikingatidens sista del till. Fynden är mycket intressanta men tyvärr inte så utförligt beforskade som man kan föreställa sig. Det rör sig om föremålsfynd av vikingatida karaktär, av personlig art och som tillhört klädedräkten och med denna fått följa med i graven. Vanliga föremål är pärlor, knivar, kammar och olika typer av smycken relaterade till klädedräkten (Thunmark-Nylén 1995).

Under kyrkornas golv ligger ofta gamla gravar med bevarade trä- eller stenkistor. Något som också noterats särskilt är spår efter äldre kyrkor, träkyrkor i form av syllar, stavkonstruktioner eller sekundäranvända plankor och spår efter stenkyrkor i form av murverksrester under mark och golv. Dock har inte sekundärt inmurade detaljer i den nuvarande kyrkan som fasadstenar eller friser tagits upp i avsnittet om arkeologi, liksom inte heller ännu stående murverk som ingått i en äldre anläggning.

I putsen på kyrkornas väggar påträffas ibland medeltida inskrifter och putsristningar. Ofta har inskrifterna runor, vilket är av stort intresse för kunskapen om runor, eller innehåller graffiti i form av tecknade figurer. Av någon anledning har run- och bildstenar från äldre tider tagits till kyrkan för att införlivas i byggnaden. I kyrkornas byggstenar finns också stenhuggarmärken och med hjälp av dem kan man få en uppfattning om delaktigheten i kyrkobyggena.

Kyrkornas vindar och övervåningarna i tornen har genom tiderna använts som förvaring, även om kulturhistoriskt värdefulla föremål i regel tagits om hand och nu förvaras på annan plats. De lager som bildats på valvens ojämna ovansidor kan dock innehålla lösa delar till inventarier som tidigare förvarats där eller spår av tidigare reparationer på kyrkobyggnaden. De kan innehålla rester av vardagliga föremål som berättar om hur vinden och tornen har använts eller personliga saker som burits upp i hopp om få ett skydd i kyrkans hägn. Äldre stegar, klockrep, redskap från hur taken tjärats förekommer också. Kyrkogårdsmurar, såväl de medeltida som de yngre kan innehålla byggmaterial som per definition är fornlämning eller fornfynd, som till exempel stenar med ristningar.

I texten förekommer ett särskiljande av fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar. Med *fornlämning* avses lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten (villkor baserade på Kulturmiljölagens 2 kap.), och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit före 1850. Med *övrig kulturhistorisk lämning* menas de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten, och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit 1850 eller senare samt de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning inte uppfyller fornlämningsrekvisiten. Rörande registren är det dock viktigt att peka på några källkritiska problem. Fornsök och Fornreg, de digitala registren för information om fornlämningar, är användbara källor för information om kyrkomiljöer. Men de utgör i sig ett källkritiskt problem då 10 000-tals lämningar vid digitalisering har kommit att registreras på felaktig nuvarande belägenhet eller fyndplats. Ofta är uppgifterna korrekta men när flera fornlämningar påträffats intill varandra, som till exempel stenkistor på kyrkogården, är det svårt att veta om en borttagen kista i ett dokument är densamma som en som i tidigare upprättade beskrivningar anges ligga kvar på fyndplatsen.

Arkeologiska undersökningar

Omedelbart norr om kyrkans norra vägg påträffades vid grävning för en oljetank en skelettgrav daterad till vikingatid. I graven fanns tillsammans med resterna av ett skelett diverse smycken, såsom djurhuvudformat spänne, dräknål och kniv. Graven undersöktes och borttogs¹. Inför utvidgningen av kyrkogården gjordes 1986 en arkeologisk undersökning cirka 20-40m öster om kyrkan. Ett flertal schakt grävdes och i det sydöstra hörnet av undersökningsområdet påträffades en stengrund som troligen kommer från en riven prästgård (medeltida?). Husgrunden klassad som Övrig kulturhistorisk lämning. I övrigt påträffades inget av antikvariskt intresse².

Övrigt

En bildsten med måtten 1,15x0,95m påträffades på 1980-talet i kyrkans korgolv där den ligger kvar. Den är klassad som Övrig kulturhistorisk lämning³.

Värdering

Allmänt

Alla kyrkor bidrar till att materialisera bilden av det heliga. Invändigt utgör de en ram för mötet mellan människan och det livsavgörande på ett sätt som andra rum inte gör. Till det yttre markerar de sin belägenhet i landskapet, men tar också det yttre rummet i anspråk och utgör en påminnelse om värden som ligger vid sidan om vardagen. Genom historien har betoningen legat på olika delar och egenskaper i kyrkan. Samtidigt finns det många likheter mellan skilda kyrkor, särskilt för dem som ingår i samma kyrkliga tradition. Stor omsorg har sedan det kristna kyrkobyggandets äldsta tid ägnats konsten och arkitekturen. I kombination med att många kyrkor också är gamla hör de till våra viktigaste kulturmiljöer.

Kyrkorna på Gotland utgör en del av den världsöverspännande kristna kyrkans byggnader, en del av kyrkorna i Sverige och en del av kyrkobyggandet på Gotland. Gotlands kyrkobyggande är

¹ L1977:6340 (Raä Eskelhem 52:1) Nylén 1962, Svahnström, E. 1964

² L1977:1054 (Raä Eskelhem 118:1) Englund 1986

³ L1977:6341 (Eskelhem 52:2) Böttger-Niedenzu 1988

relativt homogent. Byggnadsdetaljers utformning och tillvägagångssätt vid kyrkornas planering återkommer mellan olika socknars kyrkor, men kan sedan skilja sig från principer som använts i andra landsändar. Exempel på det är att de äldsta gotländska stenkyrkorna följde samma modell av kyrka med långhus, kor och absid, som var allmän i de nordiska länderna. I nästa skede kom dock kyrkorna att förnyas på 1200- och 1300-talet på ett för Gotland karaktäristiskt, men i övriga Sverige okänt sätt. Under 1200-talets slut och 1300-talet byggdes kyrktorn på Gotland, vilket sällan hände vid kyrkorna på fastlandet. Den gotländska kalkstenen möjliggjorde valvslagning och byggnadsskulptur utan motstycke i resten av Sverige till vare sig mängd eller konstnärlig kvalitet. Under 1400-talet byggdes kyrkor om- och till i Mellansverige och försågs med heltäckande kalkmålningar, något som inte hade någon motsvarighet på Gotland. Under 1800-talet förnyades tusentals kyrkor i södra och västra Sverige genom att en äldre revs och ersattes av en ny och större, eller byggdes om genomgripande. Detta berörde endast någon enstaka av de gotländska kyrkorna. Sammantaget har detta gjort att de gotländska kyrkorna representerar ett medeltida byggande under en tid då inte så mycket byggdes i övriga Sverige. Men utmärkande är dessutom att på Gotland finns dessa medeltida byggnader ofta kvar, relativt oberörda av senare förändringar och ännu i bruk.

Härigenom utgör varje kyrka ett omistligt exempel på medeltida kulturmiljö inte bara ur ett lokalt gotländskt perspektiv utan även ur ett riksperspektiv. Eftersom inte heller Centraleuropa efter krigstider och andra perioder av förändringar till så hög grad har kvar större uppsättningar av medeltida sockenkyrkor och framför allt medeltida träskulptur har de gotländska kyrkorna därigenom ett internationellt intresse. De formades i hög grad under inflytande av byggmästare från västra Tyskland, från Westfalen och området kring Köln, vilket ytterligare ger dem en internationell betydelse, liksom att det tidiga kyrkobygandet uppvisar stilpåverkan från östra Europa. Sedan 1800-talets slut har kyrkorna på Gotland kommit att uppmärksammas av arkitekter och konstnärer och har fått stå förebild för kyrkor på fastlandet, vilket gör att kyrkor från 1800- och 1900-talet med gotländskt inspirerade motiv återfinns i Skåne, Västergötland, Stockholm och på andra platser.

De gotländska kyrkorna har vissa särdrag i formen, men de intar också en särskild ställning i bygden. Över hela Sverige har, liksom i många andra länder, kyrkan utgjort en central och samlande punkt, även om de mera sällan legat mitt i en by, så som de gör i en del andra delar av Europa. Men på Gotland har kyrkans roll som samlande byggnad levt kvar bättre än på en del håll. Denna uppfattning är stark även i resten av Sverige, men bebyggelseförskjutningar till följd av nya järnvägssamhällen och bruksorter, en mer polariserad sockensammansättning, större avstånd mellan kyrkorna och att de inte har haft torn kan ha bidragit till det. Medan kyrkorna på Gotland genom sina torn och tätare avstånd samt en viss skepsis till förändringar har behållit sin plats i en sockenmedvetenhet, som även i sig är ovanligt stark på Gotland.

För de gotländska kyrkornas kulturhistoriska värde och särställning gäller åtskilliga gemensamma saker. Kyrkorna är närmare hundra och Gotland utgör som Visby stift det stift som har nästan uteslutande medeltida kyrkor, därtill tillkomna och ombyggda före mitten av 1300-talet. Eftersom de så tydligt har parallella tillkomsthistoriker utgör varje kyrka en omistlig del i ett pussel av olika byggnadsetapper. Byggnaderna är utsmyckade av skulpterade portalomfattningar, kalkmålningar och skulpturer. Glasmålningarna saknar till omfattning motstycke i resten av norra Europa. 93 procent av bevarade medeltida glasmålningar med figurscener i Sverige kommer från Gotland (i kyrkorna eller på museer). Flera medeltida möbler, mest bänkar, finns också i kyrkorna. Föremålen visar hur kyrkorna användes under medeltiden och kan bidra till att ge en autentisk

upplevelse av medeltida miljöer. Inte minst gäller detta kyrkornas vind och särskilt tornets övervåning, där rummet i hög grad präglas av murade dörr- och fönsteröppningar som skapar en autentisk ljussättning. Virket och murbruket kan visa upp spår från hur själva byggnadsarbetet gick till och kan avspegla hur kyrkan i äldre tid drabbats av eldsvåda.

Föremålen i kyrkorna är inte bara medeltida. Gotland har även en hög andel av bevarade bänkinredningar från 1600-talet av ett slag som på svenska fastlandet ersattes av ny inredning i slutet av 1800-talet. Från 1700-talet finns bevarat ett rikt måleri, inte minst målningar på bänkinredningen. De gotländska dopfuntarna utgör ett särskilt kapitel, där de mest framträdande utgörs av de tidigmedeltida sandstensfuntarna, som fick ett nytt uppsving på 1600-talet. Södra Gotlands stenhuggerier producerade sedan altarpuppsatser i sandsten av ett slag som inte är vanligt utanför Gotland. Genom det sena 1800-talets och 1900-talets kyrkorestaureringar, ofta av framträdande stockholmsarkitekter, kan man följa förändringar i synen på öns kyrkor.

Kyrkornas lägen visar på centrala platser i bygden, placerade vid en tidigare korsväg med, om inte förhistoriska så åtminstone medeltida ursprung. De avspeglar det höga välstånd från medeltidens omfattande handel som rådde när de kom till och illustrerar något av den komplicerade kyrkohistorien. Av stor betydelse är kyrkogårdarna runt kyrkorna som är omvårdade och används. Många av dem har en intakt medeltida utsträckning. Andra visar kyrkogårdens utveckling under 1800-talet och hur folkmängden ökat. Trädrader och gravtyper illustrerar hur nya delar har tagits i bruk under 1800- och 1900-talet.

Anmärkningsvärt är att kyrkorna ännu används för sitt ursprungliga syfte. För Gotlands del har det kunnat ske utan större ombyggnader av kyrkorna, trots förändringar i befolkningsstorlek. Nästan alla är i bruk (de som är öde har varit det sedan minst 400 år) och används, om än med olika intervall. Öns kyrkor har genom sin ålder, kvalitet och i sammanhanget starka karaktär en identitetsskapande roll. I de många, ofta små, socknarna finns en särskild känsla, där kyrkorna intar rollen av kraftfulla symboler för hemsocknen. Hur klockorna har ringts avspeglar skillnader mellan kyrkorna och än idag finns kimningsstenar beredda i klockvåningen för det ringningssätt med små stenar som endast finns på Gotland och de skånska landskapen. Kyrkorna har både en starkt lokal förankring och utgör samtidigt punkter i ett världsomspännande nätverk som förbinder länder och kontinenter genom religion, arkitektur, konst, musik över århundraden.

Sedan ett drygt sekel har kyrkorna på ön varit en turistmagnet. De är öppna sommartid, på ett annat sätt än på det svenska fastlandet, och brukar vara välbesökta.

Bruksvärden

Följande bygger på de 349 svar från besökare som inkom via de enkäter som sommaren ställdes 2019 i 16 kyrkor i Romaklostets och Klinte pastorat. Av dessa 349 personerna besökte 52 % kyrkan för första gången.

De som räknas in som återkommande besökare har angivit att de besöker kyrkan ofta, ibland eller sällan/någon gång per år. Genomgående är gravskötsel, besök av anhörigs grav samt delta i gudstjänst och andakt de främsta anledningarna till besök. Av de barnfamiljer som bor i socknarna kan man utläsa andra motiv till återkommande besök en förälder skriver såhär ”Vi bor nära kyrkan. Ibland går vi hit och letar Pokémon och övar vår minsta att läsa, precis som vår äldsta son gjorde när han lärde sig läsa”. Konserter anges också som en stor anledning till

besöket. För dessa besökare står kyrkan för hembygd, barndom, en knutpunkt, trygghet samt en plats för släkten genom århundraden. De uttrycker en stor glädje och stolthet över sina kyrkor och betonar hur viktig den är för sockens identitet, historia och sammanhang samt för individens släkthistoria.

Förstagångsbesökarna kan majoriteten kopplas till turism, många anger att de hade som mål att besöka minst en kyrka på ön under sin semester eller att besöka många/samtliga av öns kyrkor. Benämningen kyrksafari var en återkommande anledning. Några av dessa förstagångsbesökare uppskattar kyrkorna som en stillsam plats att komma till för att få lite lugn och ro, medan andra ser kyrkan som ett värdefullt nationellt kulturarv och historiedokument. Intresse för konst, kultur, arkitektur och historia beskrivs återkommande som en av anledningarna till besöket.

Generellt sätt var besökarna mycket nöjda med tillgängligheten (74%). Många påpekade att det är trevligt att kyrkan är upplåst så att man får möjlighet att komma in samt är glada att se att kyrkorna och kyrkogårdarna är så välskötta. De som inte var nöjda med tillgängligheten påpekade oftast för dålig belysning i kyrkan, nedsatt framkomlighet med rullstol och dylikt i grusgångar samt vid trösklar, svårighet att öppna eller stänga porten.

När det gäller information var det många som saknade informationsbroschyrer att titta i på plats samt att kunna köpa med sig hem. Där det fanns information efterfrågades mer lättläst text och mer bilder. Genomgående önskades även information på engelska samt ibland även tyska. Flera kommenterade att de sökte mer information på nätet eller i turist-appar samt kompletterade med information från böcker, exempelvis Änglar & Drakar.

Kyrkobyggnaden

De medeltida kyrkorna på Gotland utgör ett viktigt kulturhistoriskt vittnesmål från tidig medeltid till vår tid. Deras stora volymer och till stora delar välbevarade ytskikt och rumsliga miljöer utgör väsentliga delar av vad som är bevarat från medeltiden samtidigt som de vittnar om förändringar och händelser även från senare tider.

Eskelhems kyrka utmärks av ett arkitektoniskt ovanligt enhetligt gotländskt kyrkorum såtillvida att det håller samma bredd och höjd samt en genomgående rytmisk uppdelning i sina fem valvtravéer. Kyrkobyggnadens olika delar och byggnadsetapper vittnar om de höga ambitioner som funnits vid olika tider, som långhusets omsorgsfulla murverk, det resliga tornet med sin stora sydportal och hur långhuset anpassades till nya förutsättningar vid tornets och valvens tillkomst samt koret, som antyder en avsikt att ersätta det redan storartade och inte så gamla långhuset med ett nytt, samtidigt som det följer det till formen på ett sådant sätt att det också antyder en vilja till förnyelse med det gamla behållet. Det norra galleriets träpåbyggnad illustrerar de mödor som människor trots begränsade resurser lagt på underhållet av stora medeltida kyrkor. Takets ombyggnader på 1800- och 1900-talet visar på den vilja som funnits till att modernisera utifrån historiska motiv, ena gången det klassiska templets samlade takstruktur, andra gången den medeltida kyrkans resning och kombination av olika tiders tillägg. Kyrkan utgör exempel på hur 1950-talets restaureringar i historiska miljöer både kunde lyfta fram äldre föremål och innebära genomgripande omflyttningar och förändringar, både av inredningen och här av exteriörens profil.

Tornets första övervåning utgör ett ovanligt stort rum som tydligt präglas av de medeltida murarna och den masverksförsedda ljusöppningen i väster. ”Kaststenarna” i det södra galleriet är av stort värde på flera sätt.

Kalkmålningarna visar på skilda stilar, viljor och förutsättningar. Valvmålningarna i långhuset med sina geometriska former håller en hög konstnärlig klass och vittnar om påverkan från den bysantinska konsten. Den målade kalendern på tornets nordmur är av kulturhistoriskt intresse.

Kyrkans inventarier

Inredningen ger olika prov på 1700-talets kyrkointeriörer, inte minst målningarna på bänkdörrar och barriären till orgeln, samt altarpopsatsen, nummertavlan, epitafiet och fattigstocken. Triumfkrucifixet, ett av de för Gotland karakteristiska ringkrucifixen, intar en central plats i kyrkorummet. Brudbänken vittnar om utformningen av medeltida bänkinredning och sittmöbler. Dopfunten är kyrkans kanske äldsta föremål och präglas av välbevarade tidigmedeltida reliefer. Resterna av glasmålningar visar ytterligare något av den skrud som prydde det medeltida rummet.

Kyrkogården

Eskelhem kyrkogården tillhör Gotlands större kyrkogårdar. Den är centralt placerad, omgiven av bebyggelse likt ett mindre samhälle. Kyrkogården har synliga årsringar efter att ha utvidgats vid ett flertal tillfällen, senast mot öster där det också finns en minneslund. Kyrkogårdens storlek berättar om sockens expansion och ökade befolkningensmängd.

Kyrkogården har ingångar i alla väderstreck och ett gångsystem som utvecklats i samband med de olika utvidgningarna. Sammantaget med kyrkogårdens storlek ger det en karaktär av en tidig 1900-talskyrkogård.

Den ljusa och öppna kyrkogården domineras av stora gräsytor och gravar. En väl bibehållen trädkrans av äldre lind ger en rumslighet och har ett stort miljöskapande värde.

På kyrkogårdens norra sida finns många gravar vilket ger kyrkogården en mer sentida karaktär.

19 av kyrkogårdens gravvårdar anges som kulturhistoriskt värdefulla i kyrkogårdsinventeringen 1996. Vid den uppföljande inventeringen 2016 angavs 24 gravvårdar som kulturhistoriskt värdefulla.

Naturvärden

De gamla träden bör om möjligt bevaras. Träden, och buskagen är värdefulla miljöer för kryptogamer och insekter och som boplatser för fåglar. Det gäller även murar som inte är putsade. En stor del av den biologiska mångfalden är knuten till gamla träd och idag utgör kyrkogårdarna en av de viktigaste miljöerna för bevarandet av hotade växt- och djurarter.

Vid Eskelhem kyrkogård finns inte några speciellt värdefulla träd utpekade av Länsstyrelsen. Man bör uppdatera om det finns några rödlistade arter genom kontakt med Länsstyrelsen. Vi rekommenderar att man använder Riksantikvarieämbetets metod *Fria och Fälla* (2014) vid förändringar av trädplanteringar som kan påverka murar och gravvårdar.

Händelselista Eskelhem kyrka

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
	Träkyrka, grunden påträffad under långhuset.	GK
1149	Byggnadsår enligt Strelow.	SvK
1196	Byggnadsår enligt taxuslistan.	SvK
s. 1100-tal	Dopfont av Byzantios.	GK
o. 1200	Kor och långhus byggdes i romansk stil (delar av långhuset bevarade) av veckkapitälmästaren.	GK, GC
o. 1250	Tornet byggdes, långhuset byggdes om och förhöjdes.	GK
	Triumfkrucifix.	GF
s. 1200-tal	Målningar i långhusvalven.	GK
	Brudbänk.	SvK
t. 1300-tal	Processionskrucifix.	SvK
1338	Gravsten i koret över Hallvid, kyrkoherde.	GK
o. 1350	Koret byggdes. (GK; bör vara något tidigare med hänsyn till dateringen av Stora kapellet vid Domkyrkan i Visby). Nordportalen flyttas. Sakristian byggs (enl. EF sker detta något senare), glasmålningar i korfönstren.	SvK, GK, EF
o. 1450	Målningar av "Passionsmästaren" i koret och långhuset.	GK
1499	Gravsten över kyrkoherden Botvid från Haltarve.	SvK
1629	Kyrkklocka (beskriven 1726)	Pihl
1641	N torngalleriet ombyggt efter åsknedslag.	EF, Inskr., SvK
s. 1600-tal	Predikstol.	GK
	Målad i början av 1700-talet av Rasmus Bartsch, boende vid Liffedarve i Eskelhem. Han målade även bänkluckor.	GKS
1702	Reparation?	GK
1722	Årtal på övre läktaren.	Hilf.
1724	Altaruppsats av sandsten.	GK
1741(?)	S torngalleriet reparerades.	SvK
1756	Nummertavla av Johan Hernell.	SvK
1775	Kyrkklocka.	SvK, Inv.
o 1785	Kyrkogårdsmur av kalksten.	SvK
1788	Årtal på nedre läktaren.	Inv.
	Läktaren målades av Jonas Gustaf Möller detta år.	GKS
s 1700-tal	Bänkinredning.	GK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1817(?)	Läktare.	SvK
1824	Tornet ombyggt. (Enl. inskrift på äldre spirstock, förvarad på tornvinden skedde detta 1823).	Inv.
1828	Magasinshus ”af Träd på Stenfot”.	Inv.
1829	Taket reparerat (helt täckt med bräder).	Inv.
1844	Ljuskronor i koret och långhuset.	SvK
1860-61	Taket över koret sänktes.	EF, SvK
	Tegel lades på kor- och långhustaken (det senare hade tidigare falar). Dragstag lades in i triumfbågen (1 st.), i långhuset (1 st.) och i koret (3 st.).	CBG
	Strävpelarna vid N och S långhusmurarna revs bort.	SvK
	Kyrkan kalkades utvändigt (även portalerna). Invändigt lades trägolv.	CBG
	Bänkarna byggdes om.	EF
	Ett nytt altarskrank sattes upp.	SvK
1863	Den övre läktaren utvidgades.	SvK
1870	Ny orgel (ersatte en äldre orgel, trol. från 1700-talet).	SvK
1922	Järnkamin (”värmeugn”) installerades och skorsten byggdes.	SvK, EF
1923	Triumfkrucifixet flyttades från N korväggen till triumfbågen.	ATA
1925	A. Rolands förslag till reparation av korfönstret godkändes av Byggnadsstyrelsen.	ATA
1929	Ny orgel (gåva).	SvK
1939	Restaureringsförslag av R. Hjort, Byggnadsstyrelsen, innefattande pannrum och värmeinstallation. Ej utfört.	GF
o. 1940	Reparation av korets Ö vägg.	RT
1947	Kyrkan i mycket dåligt skick med bl. a. otäta tak. Restaureringsförslag av Erik Fant, ej utfört. Taken lagades provisoriskt.	RT, GF
1948	Byggnadsstyrelsen godkände Fants förslag innebärande bl. a. återställande av faltaken, ny tornspira och panel, samt nya golv. Tornspiran stormskadad.	ATA, RT
	Tornspiran reparerades med tryckimpregnerad panel.	ATA
1952	Utvändig restaurering enligt Erik Fants förslag. Kortaket förhöjdes.	Inskr., RT
	Falarna doppimpregnerades.	ATA, Foto
	Åskledare sattes upp på tornet.	RT
	Sakristians tak ändrades från pulpet- till sadeltak.	RT
1954 nov.	Rikskollekt beviljad.	RT

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1956	Rikskollekt samlades in.	
1958	Byggnadsstyrelsen godkände ett förslag till invändig restaurering upprättat av arkitekt Olle Karth.	ATA
1959-60	Invändig restaurering efter Karths förslag. Nytt uppvärmningssystem (varmluft) med pannrum under mark på långhusets N sida, oljetank mellan pannrum och sakristia. Elektricitet drogs in. Ett dragstag i långhuset invid triumfbågen togs bort (tillstånd erhållet redan 1922!). Stengolv i kor och långhus. Träbågarna i fönstren slopas, innerglas monteras. Tornportalens överljus slopas. Muralmålningarna togs fram och konserverades av E. Olsson. Läktaren revs. Dopfunten flyttades till triumfbågen, predikstolen till långhusets NÖ hörn, även orgeln flyttades. Bänkarna byggdes om.	EF, GK
1967	Besiktning genom byggnadsing. Erik Hoff.	GF
1982	Ombyggnad av orgeln.	GF
1984	Belysning (lyktstolpar) på kyrkogården.	GF
1986	Högtalaranläggning.	GF
1987	Nedsvärtning av väggar och valv m.m. i kyrkorummet efter fel på värmeanläggningen. Rengöring och konservering av inventarier (C. H. Eliason). Fortsatt rengöring av inventarier (M. Korsman).	GF
1989	Nytt vattenburet uppvärmningssystem med nytt pannrum i likvagnsboden, kulvert över kyrkogården. Pannrum samt oljetank under mark igenfyllda. Konservering av medeltida glastrutor i korfönstren. Trappor i tornhuv.	GF
1992-93	Kyrkan genomgick en yttre och inre restaurering efter förslag av arkitekt Jan Utas, Visby: Takpanelen reparerades på samtliga tak. Landgångar på kor och långhusvindar. Samtliga fasader putsades om. Naturstensytor fogades om, socklarna rengjordes. Fönstren sågs över, trasiga rutor byttes m m. Hängrännor kring tornhuv. Infiltrationsledningar för regnvattnet från taken. Ljudgluggarna fick nya kolonnetter av kalksten, och förseddes med fönsterbänkar och nätramar. Muralmålningar rengjordes, likaså valven. Väggarna putsades. Torntrappans dörr tätades. Pendelkedjorna till ljuskronorna målades, kronan i sakristian rengjordes. Fönstrens omfattningar och masverk rengjordes. Brädgolven behandlades. Nya skåp i tornrummet. Orgeln målades om. Predikstolen rengjordes, krucifixet konserverades.	GF
1993	El installerades till klockringningen.	GF
1996	Renoverades ett antependium av Libraria Konsthantverk AB.	GF
1997	Högtalaranläggning.	GF
2004	De tre portalerna konserverades av Stuck & Sten, Stocklassa AB.	GF

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
2005	Konservering av gravvårdar	
2000-talet	Anlagd minneslund	
2007	Konservering av lösa inventarier som ljuskrona, likvagn mm. Entreprenör Byggnadshyttan på Gotland.	GM
2008	Utbyte av tornspira. Entreprenör Byggnadshyttan på Gotland.	GM
2015	Restaurering av tornputs mm. Entreprenör Byggnadshyttan på Gotland.	GM

Förkortningar:

ATA	Riksantikvarieämbetets arkiv, Stockholm.
Inv.	Inventarielista i ATA, Stockholm
CGB	Brunius, C. G., Gotlands Konsthistoria III, 1866.
EF	Erik Fant, arkitekt.
GC	Roosval, J., Den gotländske ciceronen, 1950.
GF (GM)	Gotlands fornsals arkiv.
GK	Lagerlöf, E., Svahnström, G., Gotlands kyrkor, 1991.
GKM	Söderberg, B. G., Gotländska kalkmålningar 1200-1400, 1971.
GKR	Rohr, I., Gotlands Kyrkklockor och Ringningsseder, 1985.
GKS	Svahnström, G., Svahnström, K., Måleri på Gotland 1530-1830, 1989.
Hilf.	Hilfeling, C. G. G., Hilfelings gotländska resor 1797 och 1799, 1994.
ISO	Johansson, T. (red.), Inventarium över svenska orglar 1989: II, Linköping och Visby stift, 1990.
Inskr.	inskrift i kyrkan
o.	omkring
Pihl	Svensson, T., 'En ...' Johannes Pihls kyrko(an)teckningar ..., Gotländskt Arkiv 2008.
RT	Byggnadsteknisk undersökning 1968 av Restaureringsteknik AB
s.	sent
SHM	Statens Historiska Museum
Strelow	Nilsson Strelow, H., Cronica Guthilandorum, 1633.
SvK	Sveriges Kyrkor, Gotland bd III, 1942.
t.	tidigt

Lagskydd

Kyrkor har ett generellt lagskydd, som till stor del handlar om deras kulturhistoriska värde. Eftersom lagstiftningen måste vara exakt har kyrkobyggnader enligt Kulturmiljölagen definierats som en kyrka som var invigd och förvaltd av Svenska kyrkan vid början av år 2000. Av dessa har kyrkor byggda före 1940 (och några speciellt utvalda yngre) ett särskilt lagskydd (KML 4 kap. 2-5 §§). Särskilda instruktioner finns i lagen kring kyrkliga inventarier och begravningsplatser. Att kyrkor inom Svenska kyrkan i dessa sammanhang har en särställning framför andra beror inte på samfundstillhörighet eller band till svenska staten utan på att Svenska kyrkan omfattar de äldre kyrkor som ofta har rika konst- och kulturskatter och som av tradition på ett lokalt plan har haft en stark offentlig ställning. Lagstiftningen har hållits på en generell nivå, men en närmare precisering kring enskilda kyrkomiljöers lagskydd finns i Kulturmiljövårdens bebyggelseregister (Bebyggelseregistret). Därutöver finns en del äldre frikyrkor som är byggnadsminnen, kyrkor som i historisk tid tagits ur kyrkligt bruk och övergått till privat eller statlig ägo samt kyrkoruiner. Dessa omfattas av lagbestämmelser kring byggnadsminnen, fasta fornlämningar med mera. Här har samlats en förteckning över de lagbestämmelser som reglerar användning och förändringar av kyrkor, kyrkoinventarier och begravningsplatser som kulturmiljöer.

Kulturmiljölagen (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Kyrkobyggnaden, kyrkogården, begravningsplatsen, och de kyrkliga inventarierna skyddas av Kulturmiljölagens (tidigare kallad Kulturminneslagen) olika kapitel enligt nedan:

- 1 kap. 1 § anger att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön samt att det ansvaret delas av alla med syftet att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer.
- Fornlämningar och fornfynd skyddas av 2 kap. både de som är kända sedan tidigare och de som inte är kända sedan tidigare. Flertalet kända finns i Riksantikvarieämbetets databas fornsök.
- 4 kap. 1 § anger att kulturhistoriska värdena i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt bestämmelserna i detta kapitel. 2-5 §§ reglerar kyrkobyggnaden och kyrkotomten. skydd för kyrkliga inventarier 6-10 §§, 11-15 §§ reglerar begravningsplatser. 15 a beredskapsförberedelser som under höjd beredskap behövs för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena.
- 5-8 kap. skydd mot utförelse av respektive återlämnande av kulturföremål som olagligt förts bort från en stat.
- 9 kap. begränsar militär användning av kulturegendom i händelse av väpnad konflikt med hänvisning till Haagkonventionen från 1954.

Begravningslagen (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Begravningslagen reglerar verksamheten för kyrkogårdar, begravningsplatser och krematorier. I begravningslagen understryks den enskilda gravrättsinnehavarens rättigheter och skyldigheter gällande gravanordningens utformning och skötsel. I lagens 7 kapitel ges möjligheter för upplåtaren, dvs kyrkogårdsförvaltningen att skydda och behålla kulturhistoriskt värdefulla gravplatser och gravvårdar.

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Plan- och bygglagen reglerar användning av mark och vatten och om byggande. Bestämmelserna syftar till att, med hänsyn till den enskilda människans frihet, främja en samhällsutveckling med jämlika och goda sociala levnadsförhållanden och en god och långsiktigt hållbar livsmiljö för människorna i dagens samhälle och för kommande generationer.

Byggnader, bebyggelseområden och allmänna platser som anses vara särskilt värda att bevara har ett förstärkt skydd. Dessa får inte förvanskas enligt PBL 8 kap. 13 §.

Vid bygglov för ändring eller flyttning av byggnader och anläggningar utanför detaljplan och områdesbestämmelser ska byggnadsnämnden pröva om åtgärden utförs varsamt enligt 8 kap. 17-18 §§.

Miljöbalk (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Miljöbalken ska enligt kapitel 1 tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. Områden som utpekats som riksintresse skall markeras på den lokala översiktsplanen vilken finns på Region Gotlands hemsida.

- I kapitel 3 regleras vad som gäller för områden av riksintressen för kulturmiljö.
- Kapitel 4 för vissa större områden, som i sin helhet är av riksintresse på grund av de natur- och kulturvärden som finns i området (t.ex. är Gotland som helhet utpekade som riksintresse för turismen och friluftslivet 4 kap 2 §).
- Biotopskydd regleras i 7 kap. 11§.
- Nyckelbiotoper alla skogsbruksåtgärder är samrådspliktiga enligt 12 kap. 6 §.
- På Gotland är de 92 medeltida kyrkomiljöerna samtliga utpekade som riksintresse för kulturvärden vilket bland annat regleras i 3 kap. 6 §.

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Gällande kyrkoordning för Svenska kyrkan reglerar skyddet av kyrkobyggnaden och de kyrkliga inventarierna främst genom 10 avdelningen, 40 kap 2 §.

Källor

Offentligt tryck:

Kulturmiljölag, SFS 1988:950 t.o.m. SFS 2019:864

Kulturmiljölag (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Begravningslag (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Miljöbalk (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Källor och litteratur

Viktiga källor som använts är följande: *Gotlands Museums arkiv*, Visby, med sockenvis och på kyrkan sorterade uppgifter om arkeologiska fynd från 1800-talets slut och framåt. *ATA* (*Antikvarisk-topografiska arkivet*), Riksantikvarieämbetet, Stockholm. Centralarkiv sedan 1600-talet för ämnena arkeologi, kulturmiljövård, medeltidens konst- och byggnadshistoria, museologi och numismatik. *Fornreg* - Riksantikvarieämbetets registreringsverktyg för yrkesverksamma inom kulturmiljövården för att registrera information om arkeologiska uppdrag och lämningar i Sverige. *Fornsök* - Riksantikvarieämbetets fritt tillgängliga söktjänst med information om alla kända registrerade fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i Sverige. *SHM* (*Statens Historiska Museer*), Stockholm, omfattande bland annat Historiska Museet, som är centralmuseum för arkeologiska fynd i landet.

Otryckta källor

Englund, S. 1986. Provundersökning vid Eskelhem kyrka 1986-05-15 inför planerad kyrkogårdsutvidgning, Prästgården 1:1, Eskelhem sn. Lst. Dnr: 11.391-388-86
 Handlingar i Riksantikvarieämbetets arkiv, ATA, Stockholm
 Handlingar i Gotlands fornsals arkiv, Visby
 Inventering av inventarierna i Eskelhem kyrka 2003-04, utförd av Birgitta Lerberg m.fl.
 Inventering av Eskelhem kyrkogård, utförd 1996 av antikvarie Torsten Gislestam, Gotlands fornsal.
 Inventering av Eskelhem kyrkogård, utförd 2016 av Gotlands Museum.
 Program för yttre och inre restaurering, Jan Utas, 1990.
 Eskelhem kyrka – Utvändig restaurering, dokumentation, antikvarie Anna Malmsten, Gotlands fornsal 1992.
 Nylén, E. 1962. Vikingatida gravfynd från Eskelhem kyrkogård. ATA 48/62 & 1663/63.
 Svahnström, E. 1964. Rapport rörande Eskelhems kyrkas resturering. ATA 610/64.
 Vård- och underhållsplan Eskelhem kyrka 2008. Jan Utas, Visby.

Tryckta källor

Brunius, C. G., Gotlands Konsthistoria III, 1866.
 Böttger-Niedenzu, B. & Niedenzu, A. 1988. Neufunde gotländischer Bildsteine 1981–1985. Skandinavistik 18.
 Hilfelings, C. G. G., Hilfelings gotländska resor 1797 och 1799, 1994.
 Johansson, T. (red.), Inventarium över svenska orglar 1989:II, Linköpings och Visby stift, 1990.
 Lagerlöf, E., Svahnström, G., Gotlands kyrkor, 1991.
 Nilsson Strelow, H., Cronica Guthilandorum, 1633.
 Rohr, I., Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, 1985.
 Roosval, J., Den gotländske ciceronen, 1950.
 Svahnström, G., Svahnström, K., Måleri på Gotland 1530-1830, 1989.
 Sveriges Kyrkor, Gotland bd III, 1942.
 Söderberg, B. G., Gotländska kalkmålningar 1200-1400, 1971.
 Utas, Jan Andréasson-, Om gotländska valv, examensarbete i Arkitekturens teori och historia, Chalmers tekniska högskola, 1971.
 Thunmark-Nylen, L. 1995. Churhyard Finds from Gotland (11th-12th centuries). Ingår i:
 Jansson, I. (Red.) 1995. *Archaeology East and West of the Baltic*. Papers from the Second Estonian-Swedish Archaeological Symposium Sigtuna, May 1991

Öhrman, R., Sockenmagasin på Gotland. Gotländskt arkiv 1990.

Kartor

Skattdöpningskarta Eskelhem socken 1744. Lantmäteristyrelsen H 21-1:1.

Laga skiftes karta 1882, Alfvena nr 1. Lantmäteristyrelsen H 21-2:3.